

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE HANEHALKI TÜKETİMİNİN MİKRO VERİLERLE
İNCELENMESİ

AYŞENUR KARAHASANOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE HANEHALKI TÜKETİMİNİN MİKRO VERİLERLE
İNCELENMESİ**

AYŞENUR KARAHASANOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Fatih CİN
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Seda ŞENGÜL
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Kerem KİPER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2025

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mehmet Fatih CİN
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Seda ŞENGÜL

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Kerem KİPER

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2025

Prof. Dr. Hüseyin GÜLER
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2025

AYŞENUR KARAHASANOĞLU

ÖZET

TÜRKİYE’DE HANEHALKI TÜKETİMİNİN MİKRO VERİLERLE İNCELENMESİ

Ayşenur KARAHASANOĞLU

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Fatih CİN

Ekim, 2025, 67 sayfa

Tüketim, hanehalkı refahının ve makroekonomik faaliyetin temel bir bileşenidir ve modern yaklaşımlar, hanehalklarının bu kararları yaşam boyu bir perspektifle ele aldığını vurgulamaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de hanehalkı tüketimi mikro veriler kullanılarak kapsamlı bir ekonometrik analize tabi tutulmuştur. Bu amaçla, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından derlenen 2011-2018 yıllarına ait Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) mikro verilerinden oluşan 84,164 gözlemlik tekrarlı yatay kesit veri seti kullanılmıştır.

Ampirik model, logaritmik formda tanımlanmış bir tüketim fonksiyonu üzerine kurulmuş ve Havuzlanmış En Küçük Kareler (Pooled OLS) yöntemiyle tahmin edilmiştir. Modelde tüketim davranışlarını açıklamak amacıyla yaş, yaşın karesi gelir, hanehalkı sorumlusunun cinsiyeti, eğitim düzeyi, kuşak farklılıkları, gayrimenkul sahipliği ve hane kompozisyonu gibi sosyo-demografik değişkenler dikkate alınmıştır. Çalışmada, yaşam döngüsünün farklı evrelerine özgü davranışsal farklılıkları ortaya koyabilmek için analizler karşılaştırmalı biçimde tasarlanmış ve üç ayrı düzeyde uygulanmıştır: tüm örneklem, hanehalkı sorumlusunun aktif çalışma çağında olduğu haneler ve hanehalkı sorumlusunun emekli olduğu haneler.

Ampirik bulgular, Türkiye’de hanehalkı tüketim davranışlarının gelir, yaş, kuşak ve sosyo-demografik faktörlere göre sistematik biçimde farklılaştığını göstermektedir. Gelir, tüketim üzerinde güçlü ve pozitif bir etkiye sahiptir; ancak bu etkinin büyüklüğü emekli hanelerde daha sınırlıdır. Yaş profili incelendiğinde, tüketim orta yaşlarda en yüksek seviyesine ulaşmakta, ileri yaşlarda ise düşmekte; emeklilik döneminde ise bu düşüş daha yumuşak seyretmektedir.

Kuşak farklılıkları, genç nesillerin daha yüksek tüketim eğilimi sergilediğini ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyi ve gayrimenkul sahipliği de tüketimi artıran önemli faktörlerdir; özellikle gayrimenkul sahibi haneler emeklilikte dahi daha yüksek tüketim seviyesini sürdürebilmektedir.

Sonuç olarak, bulgular Türkiye’de tüketim davranışlarının yalnızca gelir düzeyine bağlı olmadığını; yaşam evresi, kuşak aidiyeti, eğitim, gayrimenkul sahipliği ve demografik yapı gibi çok boyutlu etkenlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim harcamaları, hanehalkı bütçe anketi; havuzlanmış en küçük kareler, sosyo-demografik faktörler, emeklilik

ABSTRACT**AN ANALYSIS OF HOUSEHOLD CONSUMPTION IN TURKEY USING
MICRO DATA****Ayşenur KARAHASANOĞLU****Master's Thesis, Department of Economics****Advisor: Prof. Dr. Mehmet Fatih CİN****October 2025, 67 pages**

Consumption is a fundamental component of household welfare and macroeconomic activity, and modern approaches emphasize that households approach these decisions from a life-cycle perspective. In this study, household consumption in Turkey is subjected to a comprehensive econometric analysis using microdata. For this purpose, a repeated cross-sectional dataset comprising 84,164 observations from the Household Budget Survey (HBS) for the years 2011-2018, compiled by the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT), was utilized.

The empirical model is based on a consumption function defined in logarithmic form and was estimated using the Pooled Ordinary Least Squares (Pooled OLS) method. To explain consumption behavior, the model incorporates socio-demographic variables such as age, age-squared, income, gender of the household head, education level, generational differences, property ownership, and household composition. This study employs a comparative design to reveal behavioral differences across the life cycle, conducting the analysis on three distinct groups: the full sample, households headed by a non-retired individual, and households headed by a retiree.

Empirical findings indicate that household consumption behavior in Turkey systematically differs according to income, age, generation, and socio-demographic factors. Income has a strong and positive effect on consumption; however, the magnitude of this effect is more limited among retired households. An examination of the age profile reveals that consumption reaches its peak in middle age and declines in later years; this decline, however, is more gradual during the retirement period.

Cohort differences indicate that younger generations exhibit a higher propensity to consume. Education level and homeownership also emerge as significant factors that

increase consumption; in particular, owner-occupied households maintain higher consumption levels even during retirement.

In conclusion, the findings demonstrate that consumption behavior in Turkey is not only dependent on income level but is shaped by multidimensional factors such as life-cycle stage, generational cohort, education, property ownership, and demographic structure.

Keywords: Consumption expenditures, household budget survey, pooled ordinary least squares, socio-demographic factors, retirement

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim süresince edindiğim akademik birikimin bir ürünü olan bu tez çalışması, uzun ve yoğun bir araştırma sürecinin sonunda tamamlanmıştır. Türkiye’de hanehalkı tüketiminin mikro düzeyde incelendiği bu araştırmanın ortaya konulması, pek çok değerli kişinin desteği ve katkısıyla mümkün olmuştur.

Tez çalışmamın konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar geçen her aşamada bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Fatih CİN’e teşekkürlerimi sunarım. Tezimin değerlendirme sürecinde, titiz incelemeleri ve geri bildirimleriyle çalışmamın niteliğini artırmama yardımcı olan jüri üyelerim Prof. Dr. Seda ŞENGÜL ve Dr. Öğr. Üyesi Kerem KİPER’e teşekkürü bir borç bilirim. Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve deneyimlerinden faydalandığım Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat Bölümü’nün tüm değerli hocalarına da şükranlarımı sunarım.

Yoluma her zaman ışık olan sevgili dostum ve meslektaşım Arş. Gör. Kevser ARMAN TUNCER’e ve desteklerini esirgenemeyen çalışma arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum.

Zorlu hastalık dönemimde, tıbbi desteğinin yanı sıra sıcaklığı ve motivasyonu da güç bulmamı sağlayan saygıdeğer onkologum Prof. Dr. H. İbrahim PETEKKAYA’ya minnettarım.

Aileme ve ailem gibi hissettiren herkese çok teşekkür ediyorum. İyi ki varsınız.

Ayşenur KARAHASANOĞLU

Adana, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Önemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi	2
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3

BÖLÜM II

TÜKETİM TEORİLERİ VE LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Tüketim Teorileri.....	5
2.1.1. Mutlak Gelir Hipotezi.....	5
2.1.2. Nispi Gelir Hipotezi.....	7
2.1.3. Dönemler Arası Tüketim Tercihi Teorisi	8
2.1.4. Sürekli Gelir Hipotezi.....	11
2.1.5. Yaşam Döngüsü Hipotezi	13
2.1.6. Yaşam Döngüsü-Sürekli Gelir Hipotezi	17
2.2. Literatür	19
2.2.1 Ulusal Literatür	20
2.2.2. Uluslararası Çalışmalar.....	23

BÖLÜM III

VERİ VE METOD

3.1. Kullanılan Ekonometrik Model	33
---	----

3.2. Kullanılan Veri Seti	35
3.2.1. Kullanılan Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	38
3.3. Havuzlanmış Yatay Kesit Veri Analizi	40

BÖLÜM IV BULGULAR

4.1. Kullanılan Bazı Değişkenlere İlişkin Betimsel Bulgular	44
4.1.1. Yaş Gruplarının Betimsel Bulguları	44
4.1.2. Gayrimenkul Sahipliğinin Betimsel Bulguları	45
4.1.3. Cinsiyetin Betimsel Bulguları	46
4.1.4. Nesillerin Betimsel Bulguları	48
4.2. Havuzlanmış Yatay Kesit Veri Analizi Sonuçları	49

BÖLÜM V SONUÇ

5.1. Sonuç	57
------------------	----

KAYNAKÇA	61
-----------------------	-----------

EKLER	65
--------------------	-----------

KISALTMALAR

- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- ADNKS:** Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
- ADF:** Augmented Dickey–Fuller
- AIDS:** Almost Ideal Demand System (Neredeyse İdeal Talep Sistemi)
- APC:** Average propensity to consume (Ortalama Tüketim Eğilimi)
- CEX:** Consumer Expenditure Survey (Tüketici Harcama Anketi)
- COICOP:** Classification of Individual Consumption According to Purpose (Amaçlara Göre Bireysel Tüketim Sınıflaması)
- EKK:** En Küçük Kareler
- GMM:** Generalized Method of Moments (Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi)
- GYSH:** Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
- HBA:** Hanehalkı Bütçe Anketi
- IV:** Instrumental Variable (Araçsal Değişkenler)
- MPC:** Marginal Propensity to Consume (Marjinal Tüketim Eğilimi)
- MRS:** Marginal Rate of Substitution (Marjinal İkame Oranı)
- NLLS:** Non-Linear Least Square (Doğrusal Olmayan En Küçük Kareler)
- OECD:** Organization for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
- PV:** Present Value (Bugünkü Değer)
- SGH:** Sürekli Gelir Hipotezi
- TÜİK:** Türkiye İstatistik Kurumu
- VAR:** Vector Autoregression (Vektör Otoregrasyon)
- YDH:** Yaşam Döngüsü Hipotezi
- YD-SGH:** Yaşam Döngüsü Sürekli Gelir Hipotezi

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. TÜİK Tarafından Uygulanan ve Tamamlanmış Anket Sayıları	36
Tablo 2. Yaş Gruplarına Göre Birey Sayıları	38
Tablo 3. Tüketim Harcamalarının Havuzlanmış Yatay Kesit Analizi Sonuçları	50

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Yaşam Döngüsü Boyunca Ortalama Reel Gelir Tüketim Grafiği	44
Şekil 2. Gayrimenkul Sahipliği Durumuna Göre Ortalama Reel Gelir	45
Şekil 3. Gayrimenkul Sahipliği Durumuna Göre Ortalama Reel Tüketim.....	46
Şekil 4. Cinsiyete Göre Ortalama Reel Gelir Grafiği	47
Şekil 5. Cinsiyete Göre Ortalama Reel Tüketim Grafiği.....	48
Şekil 6. Nesillerin 2011-2018 Dönemindeki Ortalama Reel Gelir Grafiği	48
Şekil 7. Nesillerin 2011-2018 Dönemindeki Ortalama Reel Tüketim Grafiği	49

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Önemi

Tüketim olgusu, bir ekonomideki toplam talebin en büyük ve en istikrarlı bileşeni olarak makroekonomik faaliyet hacminin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Tüketim harcamaları, ekonomik büyümenin dinamikleri ve konjonktürel dalgalanmalar üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır. Bu harcamaların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki yüksek payı, iktisat literatüründe tüketim davranışlarının anlaşılmasına atfedilen önemin temel gerekçesini oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında tüketim harcamalarını açıklamaya yönelik modern teorilerin geliştirilmesi, bu konuyu makro iktisat literatürünün temel araştırma alanlarından biri haline getirmiştir.

Bu çalışma, Türkiye özelindeki hanehalkı tüketim davranışını şekillendiren sosyo-demografik faktörleri mikro verilerle analiz etmektedir. Tüketicinin bireylerin yaşıyla birlikte nasıl değiştiğini ortaya koymak amacıyla, modele yaşın hem doğrusal hem de karesel terimleri dahil edilmiştir. Bu yaklaşım, tüketim ve yaş arasındaki ilişkinin yapısının istatistiksel olarak tespit edilmesine olanak tanımaktadır. Çalışmada, demografik ayrışma bir adım öteye taşınarak, doğum yılına dayalı nesil (kuşak) değişkenleri de incelenmektedir. Bu sayede, salt yaşlanma etkisinin ötesinde, farklı tarihsel ve ekonomik koşullarda şekillenmiş kuşaklara özgü tüketim alışkanlıkları da ayrıştırılmaktadır. Bu mikro temelli yaklaşım, Türkiye'nin yaşlanma ve kuşak bileşimindeki değişim gibi demografik dönüşümlerinin, toplam tüketim düzeyi ve yapısı üzerindeki potansiyel etkilerini anlamak için politika yapıcılara kanıtlar sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın özgün katkısı, tekrarlanan kesit Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) verilerini kullanarak yapısal ve demografik belirleyicileri bütüncül bir modelde birleştirmesidir. Yaş profilleri, kuşak göstergeleri, emeklilik durumu, serveti temsilen gayrimenkul sahipliği ve OECD eşdeğerlik ölçeği gibi hane bileşimi unsurları birlikte değerlendirilerek, tüketim davranışını şekillendiren mekanizmalar çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, Türkiye’de hanehalkı toplam tüketiminin yaş, kuşak ve dönem boyutlarına duyarlılığını, gelir ve temel sosyo-demografik etmenlerle birlikte ekonometrik olarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma öncelikli olarak tüketim ve yaş arasındaki ilişkinin yapısını ve seyrini incelemeye odaklanmaktadır. Analizi derinleştirmek amacıyla, tüketimin yaşamın farklı evrelerinde nasıl değiştiği de ele alınmaktadır. Bu kapsamda, aktif çalışma hayatındaki ve emeklilik dönemindeki hanehalklarının tüketim davranışları arasında bir farklılık olup olmadığı incelenerek; gelir, yaş ve servet gibi değişkenlerin tüketim üzerindeki etkilerinin bu iki grup için nasıl farklılaştığı karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Buna ek olarak, model servetin bir vekil değişkeni olarak kabul edilen gayrimenkul sahipliğinin ve farklı tarihsel koşullarda şekillenen tüketim alışkanlıklarını yansıtan kuşak etkilerinin tüketim üzerindeki rolünü de içerecek şekilde genişletilmiştir.

Son olarak, elde edilecek sonuçların güvenilirliğini artırmak amacıyla, eğitim seviyesi, hanehalkı kompozisyonu ve hane sorumlusunun cinsiyeti gibi diğer sosyo-demografik değişkenlerin etkileri de kontrol edilerek, gelir ve tüketim ilişkisine dair daha detay içeren tahminlerin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu hedefler doğrultusunda bu çalışma, Türkiye'deki tüketim davranışlarının demografik temellerine ilişkin kapsamlı bir ekonometrik analiz sunarak, elde edilecek bulguların politika yapımcılar için yol gösterici olmasını hedeflemektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada, Yaşam Döngüsü Hipotezi çerçevesinde Türkiye'deki hanehalkı tüketim davranışlarını açıklama gücünü test etmek amacıyla kantitatif bir analiz yöntemi benimsenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından derlenen Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) 2011–2018 dönemine ait yıllık tekrarlanan kesit mikro verileri kullanılmıştır. Veri temizleme ve düzenleme süreçleri sonunda 84164 gözlemden oluşan nihai bir örneklemle çalışılmıştır.

Araştırmanın ampirik modeli, temel Keynesyen tüketim fonksiyonunun genişletilmiş bir formuna dayanmaktadır. Tüketim ve gelir arasındaki esnekliği doğrudan ölçebilmek ve istatistiksel varsayımları iyileştirmek amacıyla model logaritmik (log-log) formda kurulmuştur.

Modelin parametreleri, Havuzlanmış En Küçük Kareler (*Pooled OLS*) yöntemiyle tahmin edilmiştir. Mikro verilerde yaygın olarak rastlanan değişen varyans (heteroskedastisite) sorununa karşı güvenilir sonuçlar elde etmek için White (1980) tarafından geliştirilen değişen varyansa dayanıklı (*robust*) standart hatalar kullanılmıştır. Bu analizde temel strateji, yaşam döngüsünün farklı evrelerine özgü davranışsal heterojenliği inceleyebilmek için üç ayrı model üzerinden tahminler yapmaya dayanmaktadır. İlk model tüm örnekleme kapsamakta, ikinci model yalnızca emekli hanehalklarını, üçüncü model ise aktif olarak çalışma hayatında bulunan hanehalklarını dikkate almaktadır. Bu karşılaştırmalı yaklaşım, emeklilik statüsü ekseninde demografik dinamiklerin tüketim düzeyi ve esnekliği üzerindeki etkilerini ayırtırmaya; yaşam döngüsünün farklı evrelerinde katsayıların büyüklük ve anlamlılıklarının yan yana değerlendirilmesine imkan vermektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada kullanılan veriler ve yöntem bazı sınırlılıkları beraberinde getirmektedir. Analiz TÜİK tarafından derlenen Hanehalkı Bütçe Anketi'nin 2011–2018 dönemiyle sınırlıdır. Dolayısıyla bulgular, yalnızca bu dönemin ekonomik ve demografik koşullarını yansıtmaktadır.

Kullanılan veri seti tekrarlayan yatay kesit yapısına sahiptir. Bu durum, aynı hanelerin zaman içerisindeki tüketim davranışlarının doğrudan izlenmesine imkan tanımamakta; bunun yerine benzer özelliklere sahip farklı hanelerin karşılaştırılmasıyla sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bu yöntem, gerçek panel veriye dayalı çalışmalara kıyasla ölçüm hataları veya kohort içi heterojenliklerden etkilenebilir.

2011 öncesi dönemde mikro verilerde yalnızca yaş grupları yer almakta, bireylerin tam yaş bilgisi bulunmamaktadır. Bu nedenle analiz 2011 ve sonrası döneme odaklanmış ve yaş değişkeni sürekli bir formda kullanılmıştır. Bu tercih, tüketim ile yaş arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak test edilmesini sağlamış; ancak uzun dönemli karşılaştırmalar açısından sınırlılık yaratmıştır.

Veri setinde gelir yıllık, tüketim ise aylık bazda ölçülmüştür. Karşılaştırılabilirlik sağlamak amacıyla tüketim harcamaları 12 ile çarpılarak yıllıklaştırılmıştır. Bununla birlikte, bu dönüşüm kısa dönemli dalgalanmaları tam olarak yansıtamamakta ve tüketim eğilimlerinin dönemsel farklılıklarını sınırlı ölçüde ortaya koyabilmektedir.

Son olarak, modelde kontrol edilen sosyo-demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, eğitim, gayrimenkul sahipliği, hane kompozisyonu vb.) kapsamlı olmakla birlikte, tüketicim davranışlarını etkileyebilecek davranışsal faktörler (risk algısı, ihtiyat güdüsü, borçlanma eğilimi) ile makroekonomik değişkenler (faiz oranları, kredi koşulları gibi) doğrudan modele dâhil edilememiştir. Bu durum, bulguların yorumlanmasında belirli bir kısıt oluşturmaktadır.

Genel olarak, bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulduğunda, çalışma Türkiye’de hanehalkı tüketim davranışlarını anlamak için güçlü ampirik kanıtlar sunsa da daha uzun dönemleri kapsayan, panel veri yapısına sahip ve davranışsal–makroekonomik faktörleri içeren ileri analizlerle desteklenmesi gerektiği söylenebilir.

BÖLÜM II

TÜKETİM TEORİLERİ VE LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Tüketim Teorileri

2.1.1. Mutlak Gelir Hipotezi

İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes tarafından 1936 yılında yayımlanan “*The General Theory of Employment, Interest and Money*” isimli eser hanehalklarının tüketim ve tasarruf davranışlarını makro düzeyde inceleyen ilk çalışmadır. Mutlak gelir hipotezine göre hanehalklarının tüketim seviyesi cari dönemde elde edilen mutlak gelir seviyesine bağlıdır. Keynes’in (1936), Temel Psikolojik Yasa olarak adlandırdığı durum, mutlak gelir artışıyla birlikte tüketim seviyesinin de arttığı ancak tüketimde yaşanan artışın her zaman gelirdeki artıştan daha az olması durumunu ifade etmektedir. Keynes’in Mutlak Gelir Hipotezinin temelinde yer alan tüketim fonksiyonu, tüketim harcamaları ve harcanabilir gelir arasındaki ilişkiyi matematiksel olarak denklem (1)’teki gibi ifade edilmektedir.

$$c_t = \alpha + \beta y_t \quad (1)$$

Denklem (1)’e göre y_t , t dönemindeki toplam harcanabilir geliri¹, c_t ise t dönemindeki toplam tüketim harcamalarını ifade etmektedir. Ayrıca β katsayısı da 0 ile 1 arasında ve sabit olup, marjinal tüketim eğilimini (MPC) göstermektedir. α sabit terimi, otonom tüketim düzeyini göstermekte ve kullanılabilir gelirleri sıfır olsa dahi tasarruflarını kullanarak ya da borçlanarak yaptıkları tüketim harcamalarını göstermektedir. βy_t ise uyarılmış tüketimi ifade etmekte ve harcanabilir gelire bağlı olarak değişen tüketim harcamalarını ifade etmektedir.

Keynes, tüketim davranışını açıklarken marjinal tüketim eğilimi (MPC)² ve ortalama tüketim eğilimi (APC)³ gibi iki önemli kavram üzerinde durmuştur. Bu kavramlardan ilki olan MPC, hanehalklarının harcanabilir gelirinde meydana gelen bir birimlik artışının ne kadarının tüketim harcamalarına ayrıldığını göstermektedir. İkinci

¹ Harcanabilir gelir, kişisel gelirden dolaysız vergilerin çıkarılmasından sonra geriye kalan tüketim ya da tasarruf için kullanılan gelirdir.

² $MPC = \Delta c_t / \Delta y_t$ formülü ile hesaplanır.

³ $APC = (\alpha / y_t) + \beta$ formülü ile hesaplanır.

kavram olan APC ise toplam tüketim harcamalarının toplam harcanabilir gelire oranını diğer bir ifadeyle harcanabilir gelirin ne kadarının tüketime ayrıldığını ifade etmektedir. Harcanabilir gelir arttıkça tüketim de artmakta ancak tüketimin harcanabilir gelire olan oranı diğer bir ifadeyle APC azalmaktadır. Keynes, Temel Psikolojik Yasa'sında insanların doğaları gereği belirli bir davranış kalıbına sahip olduklarını ve yaşam tecrübeleriyle bu eğilimlerini pekiştirdiklerini belirtmiştir. Bu bağlamda, kural olarak bireylerin gelirleri arttığında tüketim düzeylerinin de yükseleceğini; ancak tüketimdeki artışın, gelirdeki artıştan daha düşük olacağını vurgulamıştır. Diğer bir ifadeyle, tüketim harcamaları gelir düzeyine kıyasla daha sınırlı dalgalanmalar gösterir. Bu yaklaşım çerçevesinde, harcanabilir gelirin yükselmesine rağmen tüketimin daha düşük oranda artması, marjinal tüketim eğiliminin sıfır ile bir arasında bir değer almasını zorunlu kılmaktadır (Keynes, 1936, s.66). Ayrıca otonom tüketimin pozitif bir değer alması ($\alpha > 0$), matematiksel bir zorunluluk olarak, ortalama tüketim eğiliminin her gelir düzeyinde marjinal tüketim eğiliminden daha yüksek bir değer almasına neden olur ($APC > MPC$).

Mutlak Gelir Hipotezine göre bir diğer önemli kavram ise faiz oranıdır. Faiz oranının tüketimi etkilememekte ve tüketim harcamalarının temel belirleyicisi de harcanabilir gelirdir. Keynes'e göre faiz oranının veri gelir düzeyinde, tüketim üzerindeki kısa dönemli etkisi nispeten önemsizdir (Mankiw, 2009, s.496-499). Faiz oranlarının uzun bir süre boyunca önemli ölçüde değişmesi, bireylerin öznel eğilimlerinde farklılaşmaya yol açarak toplumsal alışkanlıkları etkileyebilir. Ancak bu etkinin yönünü önceden belirlemek mümkün değildir. Bununla birlikte Keynes'in yaklaşımlarının esasen kısa dönem odaklı olduğu ve uzun vadede ortaya çıkabilecek etkileri dikkate almadığı da ifade edilmelidir.

Keynes tüketim üzerinden tasarrufu da tanımlamaktadır. Keynes'e göre tasarruf, cari gelirin tüketim harcamaları üzerindeki fazlasıdır (Keynes, 1936, s.63). Keynes hanehalklarının tasarruf güdülerini şu şekilde listeler (Keynes, 1936, s.94-97):

- Gelecekteki belirsizliklere karşı ihtiyat amacı (*precautionary motive*)
- Gelecek tüketim olanaklarını artırma isteği (*foresight*)
- Beklenen yatırım fırsatlarından yararlanma amacı (*speculative motive*)
- Miras bırakma arzusu (*bequest motive*)
- Toplumsal statü ve bağımsızlık kazanma isteği (*independence and pride*)

Keynes'in mutlak gelir hipotezi, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde başta ABD olmak üzere birçok ülkede kesit verilerle test edilmiş ve kısa dönemde hipotezin öngördüğü tüketim-gelir ilişkisi desteklenmiştir (Brown, 1952; Duesenberry, 1949). Ancak uzun dönemli zaman serilerinde APC'nin sabit kalması olgusu, Keynes'in mutlak gelir çerçevesinin yetersizliklerini ortaya koymuştur.

2.1.2. Nispi Gelir Hipotezi

James Stemble Duesenberry tarafından 1949 yılında yayımlanan "*Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior*" adlı eserinde ortaya koyulan Nispi Gelir Hipotezi, tüketim harcamalarının yalnızca cari mutlak gelir düzeyine değil, aynı zamanda sosyoekonomik çevre ve geçmiş alışkanlıklar tarafından şekillenen görelî gelir düzeyine de bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Bu hipotez, Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezinin açıklamakta yetersiz kaldığı, özellikle Simon Kuznets tarafından tespit edilen uzun dönemli tüketim bulmacasını açıklama çabası olarak geliştirilmiştir.⁴ Duesenberry, tüketici davranışının bireysellikten ziyade karşılıklı bağımlılık esasına dayandığını vurgulayarak mikroekonomik temelleri sosyolojik unsurlarla birleştirmiştir.

Nispi gelir hipotezi iki önemli psikolojik ve sosyolojik mekanizma üzerine kuruludur. Bunlardan ilki gösteriş etkisi olarak adlandırılmakta ve bireylerin tüketim kararlarının, içinde bulundukları sosyal grubun veya referans aldıkları daha yüksek gelir gruplarının tüketim standartlarından etkilendiğini ifade etmektedir. Bireyler gelirlerinde meydana gelen artış sonucu söz konusu gösteriş etkisi ile kendi mutlak gelirlerinden ziyade toplumdaki nispi konumlarını göz önünde bulundurarak tüketim kararlarını alma eğilimindedirler (Duesenberry, 1949, s.27–31). Düşük gelirli bir hanehalkı, çevresindeki yüksek gelirli hanehalklarının tüketim kalıplarını gözlemlediğinde, kendi tüketim seviyesini yüksek gelirli hanehalklarının standartlarına yaklaştırmaya çalışır. Bu durum, benzer mutlak gelir düzeyine sahip olsalar dahi, daha zengin bir muhitte yaşayan bir

⁴ Tüketim Bulmacası, John Maynard Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezi'nin temel öngörüsü ile ampirik veriler arasındaki çelişkiyi ifade etmektedir. Keynes'e göre gelir düzeyi arttıkça, gelirin tüketime harcanan oranı olan ortalama tüketim eğilimi (APC) düşmelidir. Bu öngörü, kısa dönemli ve farklı gelir gruplarını karşılaştıran kesit verileriyle desteklenirken, Nobel ödüllü iktisatçı Simon Kuznets'in uzun dönemli zaman serisi analizleri, ekonominin toplam geliri on yıllar boyunca artmasına rağmen APC'nin sistematik olarak düşmeyip istikrarlı kaldığını ortaya koymuştur. Kısa dönemde düşen fakat uzun dönemde sabit kalan APC'nin yarattığı bu bariz tutarsızlık "Tüketim Bulmacası" olarak adlandırılmış ve bu çelişkiyi çözmek amacıyla Duesenberry'nin Nispi Gelir, Modigliani'nin Yaşam Boyu Gelir ve Friedman'ın Sürekli Gelir Hipotezleri gibi daha kapsamlı teoriler geliştirilmiştir.

ailenin, daha mütevazı bir muhitte yaşayan bir aileye göre gelirinin daha büyük bir kısmını tüketime ayırmasına neden olmaktadır.

Nispi gelir hipotezinin üzerine kurulduğu bir diğer önemli unsur ise mandal etkisidir (*ratchet effect*). Söz konusu etki, tüketim alışkanlıklarının zaman içindeki seyrini ve asimetrik yapısını açıklamaktadır. Hanhalklarının gelirleri arttığında, tüketim standartları da bu yeni ve daha yüksek seviyeye hızla uyum sağlamaktadır. Ancak hanhalkları mevcut gelirlerinde o güne kadar sahip oldukları gelir seviyesinin altına inecek bir azalış yaşadıklarında, daha önce ulaştıkları yüksek tüketim standardını terk etmekte zorlanmakta ve söz konusu tüketim standartlarını koruma güdüsüyle harcamalarından feragat etmeyi tercih etmeyip mevcut tasarruflarını kullanarak negatif tasarruf yapmayı tercih edeceklerdir. Bu durum da tüketim harcamalarının, gelirde meydana gelen düşüşe aynı oranda cevap vermemesine neden olmaktadır (Duesenberry, 1949, s.20-27). Bir başka deyişle, tüketim aşağı yönlü esnek değildir.

Nispi Gelir Hipotezi, tüketim kararlarının sosyal bağlamını ve alışkanlıkların gücünü vurgulamış ayrıca kısa ve uzun dönemli tüketim verileri arasındaki çelişkiyi de başarılı bir şekilde uzlaştırarak Keynesyen modele bir derinlik katmıştır. Ancak hipotezin iki önemli unsuru olan gösteriş ve mandal etkisinin ampirik olarak test edilmesinin ve ölçülmesinin zor olduğunun da altı çizilmelidir. Servet birikiminin tüketim üzerindeki etkisini ihmal etmesi ve rasyonel beklentilerden ziyade psikolojik faktörlere vurgu yapması, Friedman ve Modigliani gibi iktisatçılar tarafından eleştirilmiş olup daha rasyonel temellere dayanan alternatif hipotezlerin gelişimine katkıda bulunmuştur.

2.1.3. Dönemler Arası Tüketim Tercihi Teorisi

Neoklasik iktisadın temel taşlarından olan ve Irving Fisher'ın "*The Theory of Interest*" (1930) isimli eseriyle birlikte sistematik hale getirdiği Dönemler Arası Tüketim Tercihi Teorisi, tüketim kararlarını zaman boyutunu içeren bir optimizasyon problemi olarak ele alır. Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezinden ayrılan bu yaklaşım, bireylerin yalnızca mevcut gelir düzeylerine bağlı tepkiler veren pasif aktörler olmadığını; tersine, rasyonel ve geleceğe dönük beklentilerle hareket eden, yaşam boyu toplam faydalarını en üst düzeye çıkarmak amacıyla bugünkü ve gelecekteki tüketimlerini dengeli biçimde planlayan karar birimleri olduklarını öngörmektedir. Teori, bireylerin rasyonel davrandığı, tutarlı tercihlere sahip olduğu ve gelecekteki faydayı belirli bir iskonto oranıyla bugüne indirgedikleri varsayımı üzerine kuruludur (Fisher, 1930, s. 69–78).

Dönemler Arası Tüketim Tercihi Teorisinde, rasyonel bireylerin yalnızca mevcut gelir düzeylerini değil, aynı zamanda gelecekteki gelir beklentilerini ve piyasa faiz oranlarını da göz önünde bulundurarak, yaşam boyu toplam faydalarını en üst düzeye çıkarmayı hedeflediklerini varsayar. Bu çerçevede, tüketim davranışının mikroekonomik temellerini sistematik biçimde ortaya koyan ilk yaklaşımdır.

Fisher'a göre bireylerin dönemler arası tüketim tercihlerini etkileyen iki ana unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki bugün elde edilen ve gelecekte elde edilmesi beklenen gelirdir. Modelde tüketim kararları sadece cari dönem gelirine dayalı dar bir bakış açısıyla değil, bireyin yaşamı boyunca elde etmeyi öngördüğü tüm gelir akışını kapsayan geniş bir perspektifle ele alınmaktadır. Söz konusu yaklaşım, dönemler arası bütçe kısıtı olarak bilinen analitik bir çerçeve ile ifade edilir. Bu kısıta göre, rasyonel bir bireyin yaşamı boyunca gerçekleştireceği toplam tüketim harcamalarının bugünkü değeri, mevcut ve gelecekteki tüm gelir akımlarının (ücret, terfi, prim, emeklilik maaşı vb.) bugünkü değeri ile tanımlanan toplam yaşam boyu servetini aşamaz. Dolayısıyla modelde tüketim, yalnızca tek bir dönemin gelirine bağlı bir değişken olmaktan çıkarak bireyin geleceğe ilişkin beklentilerini ve tüm dönemlerdeki kaynaklarını içeren bütüncül bir değişken haline gelmektedir. İkinci ana unsur olan faiz oranı ise Irving Fisher'ın Zamanlar Arası Tüketim Tercihi Teorisi bağlamında sadece bir finansal getiri göstergesi değil, aynı zamanda dönemler arası kaynak tahsisinde merkezi bir denge mekanizmasıdır. Bireylerin bugünkü tüketimleri ile gelecekteki tüketimleri arasındaki değişim oranını belirler ve bu yönüyle de tüketimin **fiyatı** işlevini görmektedir (Fisher, 1930, s. 83–85).

Model, analizi basitleştirmek amacıyla bugün (1. dönem) ve gelecek (2.dönem) olarak incelenmektedir. Tüketicinin iki dönem için bütçe kısıtını oluştururken sermaye piyasalarının kusursuz işlediği varsayılmaktadır. Söz konusu varsayımdan hareketle, 1 ve 2 şeklinde iki farklı zaman periyodu dikkate alındığında, tüketicinin tüketim seviyesinin iki dönemde elde ettiği toplam gelirle sınırlı olduğu bilgisinden hareketle, ilk dönem için tasarrufun gelir ve tüketim farkına eşit olduğunu ifade eden (2) numaralı eşitlik yazılabilir (Mankiw, 2009, s. 500):

$$S = Y_1 - C_1 \quad (2)$$

Eğer birey 1. dönemde gelirinden daha az tüketirse ($Y_1 > C_1$) aradaki farkı tasarruf eder. Söz konusu tasarruf ikinci dönemde (3) eşitlik kadar bir değere ulaşır ve ikinci dönemdeki tüketim (3) numaralı eşitlikten hareketle elde edilir:

$$C_2 = (1 + r)(Y_1 - C_1) + Y_2 \quad (3)$$

(3) numaralı eşitlikte yer alan ‘r’ değişkeni reel faiz oranını ifade etmektedir.⁵ Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra bireyin dönemler arası bütçe kısıtının bugünkü değere indirgenmiş hali diğer bir ifadeyle (4) numaralı eşitlik elde edilir:

$$C_1 + ((C_2 / (1+r)) = Y_1 + ((Y_2 / (1+r)) \quad (4)$$

Faiz oranı, dönemler arası bütçe doğrusunun eğimini belirleyen temel unsurdur ve sıfır olduğu durumda, dönemler arası bütçe kısıtına göre iki dönemdeki toplam tüketim miktarı, iki dönemdeki toplam gelir miktarına tam olarak eşit olur. Ancak pratikte faiz oranı genellikle sıfırdan farklı olduğundan, gelecekteki tüketim ve gelir unsurları iskonto edilerek bugünkü değeri üzerinden değerlendirilir. Pozitif bir reel faiz oranı durumunda, gelecekte elde edilecek gelirler iskonto edilerek bugünkü değere indirgenir ve bu nedenle, aynı tutardaki bugünkü gelire kıyasla daha düşük bir bugünkü değere sahiptir. Benzer şekilde, gelecek dönem tüketimi, faiz getirisi sağlayan bugünkü tasarruflarla finanse edileceğinden, cari tüketime kıyasla daha düşük bir fırsat maliyetine sahiptir. Bu bağlamda faiz oranı, birinci dönem tüketiminin ikinci dönem tüketimi cinsinden **fiyatını** belirlemektedir. Diğer bir ifadeyle bireyin birinci dönemde bir birim daha fazla tüketim yapabilmesi için ikinci dönemde ne kadar tüketimden vazgeçmesi gerektiğini ifade etmektedir. (Mankiw, 2009, s. 501–502).

Zaman tercihi, bireylerin bugünkü tüketime gelecekteki tüketime kıyasla verdikleri öznel önemi ifade eder. Faiz oranı ise bugünkü tüketimden vazgeçmenin diğer bir ifadeyle tasarrufun gelecekte sağlayacağı ek tüketim miktarını belirleyen piyasa mekanizmasıdır. Dolayısıyla, bireylerin optimal tüketim-tasarruf dengesi, piyasa faiz oranı ile bireyin marjinal ikame oranının⁶ eşitlendiği noktada oluşur ve şu şekilde yazılır (Mas-Colell, Whinston ve Green, 1995, s. 128–132):

$$MRS_{C_1, C_2} = 1+r \quad (5)$$

⁵ Borçlanma ve borç verme faizlerinin aynı olduğu varsayılmıştır.

⁶ Marjinal İkame Oranı, tüketicinin aynı fayda düzeyinde kalabilmesi için bugünkü tüketimden bir birim vazgeçtiğinde gelecekteki tüketim ile ne kadar telafi edilmesi gerektiğini gösterir.

5 numaralı eşitlik sağlandığında birey, zaman tercihi ile piyasa koşullarını uyumlu hale getirip faydasını maksimize etmiş olur. Eğer marjinal ikame oranı (MRS), $1+r$ değerinden büyükse, bu durum bireyin bir birim ek bugünkü tüketim elde edebilmek için ikinci dönemde vazgeçmeye razı olduğu tüketim miktarının, piyasanın sunduğu değişim oranından daha yüksek olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, bireyin öznel olarak bugünkü tüketime gereğinden fazla değer biçtiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, piyasa koşullarına göre bugünkü tüketim düzeyi optimal seviyenin üzerinde olduğundan, birey faydasını artırmak için bugünkü tüketimi azaltıp tasarruflarını artıracak böylece gelecek dönem tüketimini yükseltecektir.

Marjinal ikame oranının (MRS), $1+r$ değerinden küçük olduğu durumda ise bugünkü tüketim için gelecekte vazgeçmeye razı olduğu miktar, piyasanın sunduğu değişim oranından düşüktür. Bu, bireyin bugünkü tüketime öznel olarak daha az değer atfettiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, optimal fayda düzeyine ulaşmak için bugünkü tüketimini artırıp gelecekteki tüketimini azaltma yönünde bir yeniden tahsis yapacaktır.

Dönemler arası tüketim tercihi modeli, tüketim kararlarının yalnızca cari dönemdeki gelir düzeyine bağlı, statik bir süreç olmadığını; bunun yerine, bireylerin yaşam boyu gelir akışlarını ve reel faiz oranını dikkate alarak yürüttükleri dinamik bir optimizasyonun sonucu olduğunu matematiksel biçimde gösterir. Fisher'ın ortaya koyduğu bu çerçeve, tüketim ile faiz oranı arasındaki ilişkiyi açıkça tanımlayarak tüketim kararlarını faiz oranı değişimlerine duyarlı hale getirmiştir. Bu yaklaşım, analitik yapısı sayesinde modern tüketim teorilerine teorik ve metodolojik bir temel oluşturmuştur.

2.1.4. Sürekli Gelir Hipotezi

Nobel ödüllü iktisatçı Milton Friedman tarafından 1957 yılında yayımlanan “*A Theory of the Consumption Function*” adlı eserinde ortaya koyulan Sürekli Gelir Hipotezi, tüketim davranışını açıklayan en etkili teorilerden biridir. Sürekli gelir hipotezi, hanehalklarının tüketim kararlarını, içinde bulundukları dönemin geçici dalgalanmalar içeren ölçülen gelirine (*measured income*) göre değil, uzun dönemli beklentilerini yansıtan sürekli gelirlerine (*permanent income*) göre şekillendirdiklerini ifade etmektedir.

Friedman’a göre sürekli gelir bileşeni, bireyin gelir sürecinin kalıcı kısmını temsil eder ve kişinin insan sermayesi ile ekonomik konumuna ilişkin niteliklerin birleşik etkisini yansıtır. Geliri elde edenin eğitim düzeyi, beceri seti ve kişilik özellikleri gibi

bireysel faktörler ile mesleği ve ekonomik faaliyetin yürütüldüğü yer gibi yapısal vasıflar bu bileşeni belirler. Bu nedenle kalıcı gelir, rassal dalgalanmalardan arındırılmış biçimde, ilgili gelir dağılımının beklenen değeri olarak düşünülebilir (Friedman, 1957, s. 21–22).

Sürekli gelir hipotezinde bireyin tüketimi ile bugünkü değeri arasındaki ilişkiyi gösteren fayda maksimizasyonu varsayımı ile başlanmakta ve tüketim bugünkü değer bir fonksiyonu olarak ifade edilmektedir. Sürekli gelir ise bugünkü değer olan PV'nin getiri oranını ifade eden r ile çarpılmasıyla elde edilmektedir (Branson, 1979, s. 195-196):

$$C = f(PV); \quad f' > 0 \quad (6)$$

$$Y_P = r \cdot PV \quad (7)$$

Sürekli gelir hipotezinin en temel önermesi ise sürekli tüketimin doğrudan sürekli gelirin istikrarlı bir fonksiyonu olmasıdır ve 8 numaralı eşitlik olarak yazılmaktadır.

$$C_P = k \cdot Y_P \quad (8)$$

8 numaralı eşitlikte k , ortalama tüketim eğilimini temsil eden bir sabittir. Bu oran; faiz oranı, bireyin tercihleri ve beşeri servetin toplam servete oranı gibi faktörlere bağlıdır.

Friedman, teorisini her bir tüketici için iki temel bileşenin ayrıştırılması üzerine kurmaktadır. Bunlardan ilki gelir ikincisi ise tüketimdir (Friedman, 1957, s. 20-26).

$$Y = Y_P + Y_T \quad (9)$$

Ölçülen geliri ifade eden Y , sürekli gelir (Y_P) ve geçici gelirin (Y_T) toplamından oluşmaktadır. Sürekli gelir bireyin uzun dönemde ortalama olarak elde etmeyi beklediği gelirdir. Geçici gelir⁷ ise beklenmedik, geçici ve şans faktörlerine bağlı gelir bileşenidir. Gelirin sürekli bileşeni, yerleşim yeri, yaş, meslek ve buna benzer belirlenebilir ve gözlenebilir birçok faktörün sonucudur (Friedman, 1957, s. 215-216).

$$C = C_P + C_T \quad (10)$$

⁷Friedman, uzun dönemde geçici gelirin ortalamasının sıfır olduğunu varsaymaktadır.

Ölçülen tüketimi ifade eden C , sürekli tüketim (C_P) ve geçici gelirin (C_T) toplamından oluşmaktadır. Sürekli tüketim, bireyin sürekli gelirine dayanarak planladığı, istikrarlı ve temel tüketim harcamalarıyken geçici tüketim ise ani ve plansız yapılan harcamalardır.

Friedman'ın modelindeki kilit varsayım, geçici gelir ile tüketim arasında sistematik bir ilişki olmamasıdır. Buna göre, bireyler pozitif bir geçici gelir diğer bir ifadeyle beklenmedik bir para elde ettiklerinde bunu harcamak yerine neredeyse tamamını tasarruf ederler. Negatif bir geçici gelirle karşılaştıklarında ise mevcut tasarruflarını kullanarak ya da borçlanarak bu açığı kapatırlar. Bu davranış biçimi, geçici gelire ilişkin marjinal tüketim eğiliminin (MPC) pratikte sıfıra yakın olduğunu ima etmektedir. Bu bağlamda bakıldığında ise tüketim, kısa vadeli dalgalanmalardan ziyade yaşam boyu kaynaklara tepki vermektedir.

Sürekli gelir hipotezi, tüketim analizine temel bir bakış açısı getirmektedir: Bireylerin harcama alışkanlıkları, maaş bordrolarındaki anlık değişimlerden ziyade, finansal varlıkları ve beşeri sermayeleriyle şekillenen uzun vadedeki sürekli gelir kapasitelerine göre belirlenmektedir. Bu çerçevede tüketim, bireyin dönemler arası bütçe kısıtı altında ömür boyu elde etmeyi beklediği kaynakların bugünkü değerinin bir fonksiyonu olarak görülmektedir. Sürekli gelir hipotezinin en güçlü çıkarımı ise, bireylerin gelirlerindeki geçici dalgalanmaları borçlanma veya tasarruf yoluyla absorbe ederek tüketim patikalarını pürüzsüzleştirme eğilimidir; buna karşın, kalıcı gelirlerini etkileyen yapısal bir şok ise tüketim düzeyini kalıcı olarak yeniden şekillendirmektedir. Likiditeye erişim sorunları ya da davranışsal faktörlerin bu idealize edilmiş pürüzsüzlüğü bozabileceği kabul edilse de sürekli gelir hipotezi; tüketimi beklentilere, servete ve uzun dönemli kapasiteye bağlayan modern tüketim teorilerinin referans noktası olmayı sürdürmektedir.

2.1.5. Yaşam Döngüsü Hipotezi

Modigliani ve Brumberg (1954) ile geliştirilen ve Ando ve Modigliani (1963) tarafından bütüncül bir makro bağlantıya kavuşturulan Yaşam Döngüsü Hipotezi, bireylerin tüketim ve tasarruf kararlarının sadece cari gelire duyarlı olmadığını, aynı zamanda yaşam boyu kaynakların da göz önünde bulundurularak çözülmesi gereken dönemler arası bir optimizasyon problemi olarak ele alır.

Tüketicilerin sahip oldukları kaynaklara ilişkin tasarrufun getiri oranı haricinde eğitim, yaş gibi faktörlerden kaynaklanan değişimleri de göz önünde bulundurdıklarını ifade etmektedir. Bu anlamda nüfusun yaş dağılımı, emeklilik yaşı, yaşam beklentisi gibi faktörler tüketim davranışını açıklamada önemli olmaktadır (Fernandez-Corugedo, 2004, s.5). YDH modeli özetle, tüketimin, bireyin yaşamı boyunca elde etmeyi beklediği toplam kaynakların bir fonksiyonu olduğunu varsayımı üzerine kurulmuştur.

Modigliani ve Brumberg (1954), “*Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-Section Data*” isimli çalışmalarında, rasyonel davranış faydalarını en üst düzeye çıkarmaya çalışan tüketicilerin, eldeki kaynaklarını yaşamları boyunca tüketime nasıl optimal bir şekilde dağıttıklarını ortaya koymayı hedeflemişlerdir. Yaşam Döngüsü Hipotezi'ne göre, bu temsili fayda maksimizasyonu yapan tüketicinin, herhangi bir t zamanındaki tüketim kararı, sadece o dönemde elde ettiği cari gelire bağlı değildir. Aksine, tüketim miktarı yalnızca tüketicinin yaşam boyu kaynaklarının toplam değeri tarafından belirlenmektedir. Söz konusu kaynaklar, gelecekteki tüm beklenen gelirlerin bugünkü değeri ile varsa bırakılacak mirasların toplamından oluşur. Bireylerin bu kaynaklarını yaşamları boyunca makul ölçüde sabit bir tüketim düzeyini sürdürecek şekilde dağıttıkları varsayımıyla birleştirildiğinde, hipotez önemli bir sonuca ulaşmaktadır: Kısa dönemlerde yapılan tasarruf, temelde cari gelir ile ortalama yaşam boyu kaynakları diğer bir ifadeyle beklenen kalıcı gelir, arasındaki farka eşittir. Bu fark, Friedman'ın Sürekli Gelir Hipotezi'ndeki **geçici gelir** kavramına karşılık gelmektedir (Modigliani, 1986, s. 299).

Bireylerin yaşam boyu gelir analizini gerçekleştirmek için bazı basitleştirici varsayımlara ihtiyaç duyulmuştur:

1. Bireyin geliri emekli olana kadar değişmemekte ve sonrasında sıfır olarak kalmaktadır. Bu varsayım, yaşam döngüsü boyunca tüketim ve tasarruf mekanizmasını gelir oynaklığından arındırmakta böylelikle de temel düzeltme güdüsünü izole edilmektedir.
2. Faiz oranı sıfırdır. Böylelikle dönemler arası ikame fiyatı nötrleşmekte ve tüketim düzeltirmesinin bütçe kökenli mantığı ön plana çıkmaktadır.
3. Fiyatlar sabittir. Reel satın alma gücü sabitlenmekte ve enflasyonun olmadığı bir durumda tüm değişkenler de reel olarak ifade edilebilmektedir.
4. Miras güdüsü bulunmamaktadır. Böylelikle emeklilik döneminde servetin çözülmesi sağlanmaktadır.

5. Tam bilgi varsayımı geçerlidir. Gelir ve ömür kesin olarak bilinmektedir.
6. Borç alma ve borç vermenin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır.
7. Fayda fonksiyonu zamandan ayrışabilmekte ve içbükey⁸ bir yapıya sahiptir. Böylelikle iç çözümü ve dönemler arası denge koşulu sağlanmaktadır.

$$C_t = \frac{1}{L} [Y_t + (N - 1)\bar{Y}^e + A_t] \quad (11)$$

11 numaralı eşitlik yaşam boyu gelir hipotezinin varsayımlarından hareketle oluşturulmuş bir tüketim fonksiyonudur. Bir tüketici L yıl boyunca yaşamakta N yıl boyunca da çalışarak $\bar{Y}$ gibi bir ortalama gelir elde etmektedir. Y_t , bireyin cari yani t dönemindeki gelirini; $\bar{Y}^e$, bireyin çalışmayı planladığı gelecek $(N - 1)$ yıl için beklediği ortalama yıllık geliri; A_t ise elde tutulan varlıkların reel değerini ifade etmektedir.

YDH'nin mikroekonomik temellerinden hareketle makroekonomik düzeyde geçerli bir toplam tüketim fonksiyonu türetme süreci, çok aşamalı bir toplulaştırma prosedürünü zorunlu kılmaktadır. Bu sürecin temelindeki analitik zorluk, nüfusun homojen bir yapı sergilememesinden kaynaklanır; zira farklı yaş gruplarının kalan yaşam beklentileri, birikmiş servet düzeyleri ve dolayısıyla servetlerini yıllık tüketime çevirme oranları (annüite faktörleri) birbirlerinden sistematik olarak farklılaşmaktadır. Bu heterojenliği yönetebilmek amacıyla Ando ve Modigliani'nin (1963, s.58) izlediği metodoloji, her bir yaş grubu için temsili bir ortalama tüketim fonksiyonunun oluşturulmasına ve ardından bu yaşa özgü fonksiyonların tüm nüfus için birleştirilerek modelin nihai toplulaştırılmış tüketim fonksiyonunun 12 numaralı eşitlikte sunulmasına dayanmaktadır.

$$C_t^T(Y_t, Y_t^e, A_{t-1}, T) = \beta_1 Y_t^T + \beta_2 Y_t^{eT} + \beta_3 A_{t-1}^T \quad (12)$$

YDH'ye göre, bir ekonominin toplam tasarruf düzeyi, ülkenin demografik yapısı ve kurumsal çerçevesi gibi dinamiklere içsel olarak bağlıdır. Özellikle, durağan bir yapıya kıyasla pozitif nüfus artış hızına sahip ekonomilerde, tasarruf eğilimindeki genç ve orta

⁸ Fayda fonksiyonunun içbükey bir yapıda olması azalan marjinal fayda ilkesinin geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Azalan marjinal fayda ilkesi, bireylerin neticede her dönem için istikrarlı bir tüketim düzeyine erişeceklerini vurgulamaktadır. Bir dönem tasarruf etmekteki amaç gelecek dönemde aşırı bir tüketim düzeyine erişmek değil, her dönemde aynı tüketim düzeyini sürdürebilmektir (Dornbusch ve Fischer, 1994, s.301).

yaşlı çalışma nesilleri, birikimlerini harcayan emekli nesillere göre daha büyük bir ağırlık teşkil etmektedir. Bu durum, toplam pozitif tasarrufların, toplam negatif tasarrufları sistematik olarak aşmasına ve ekonomi genelinde net bir sermaye birikimi oluşmasına zemin hazırlar. Dolayısıyla bir ülkenin demografik piramidinin yapısı, makro düzeydeki tasarruf performansının temel belirleyicilerinden biri haline gelmektedir.

Bu demografik etkinin yanı sıra, toplulaştırılmış tasarruf davranışları, her ülkenin kendine özgü yapısal niteliklerinden de etkilenir. Örneğin, ortalama emeklilik yaşını yükselten yasal düzenlemeler veya devlet tarafından sunulan sosyal güvenlik programları gibi kurumsal faktörler, bireylerin kendi emekliliklerini finanse etme ihtiyacını azaltarak özel tasarruf yapma motivasyonunu zayıflatabilir (Dornbusch ve Fischer, 1994, s. 305)

YDH'nin temel öngörüsü rasyonel bireylerin tasarrufu, özellikle emeklilik dönemlerindeki tüketimlerini finanse etmek ve yaşamları boyunca istikrarlı bir tüketim standardı sürdürmek amacıyla kullandıklarıdır. Bu davranış, bireylerin çalışma hayatları boyunca pozitif tasarruf yapmalarını ve emeklilik dönemlerinde bu birikimlerini harcayarak negatif tasarrufa geçmelerini gerektirir. Bunun doğal sonucu, servet birikiminin yaşam döngüsü boyunca bir **kambur şekli** (*hump-shaped*) çizmesidir (Modigliani ve Japelli, 2003, s. 3-7). Teorinin bu net öngörüsüne rağmen, YDH'ye yöneltilen en güçlü eleştirilerden biri, mikroekonomik verilerin bu durumu doğrulamamasıdır. Yapılan ampirik çalışmalar, yaşlıların negatif tasarruf etme (*dissaving*) davranışının oldukça sınırlı olduğunu ya da hiç gözlemlenmediğini göstermektedir. Bu ampirik çelişki, yaşam boyu gelir hipotezinin geçerliliğine dair ciddi şüpheler doğurmuştur. Bu noktada Modigliani ve Japelli (2003), “*Age Saving Profile and the Life Cycle Hypothesis*” isimli çalışmalarında bu çelişkinin teorinin bir başarısızlığı değil, hipotezi test etmek için kullanılan kavramsal ve ölçümsel bir hata olduğunu iddia etmişlerdir.

Modigliani ve Japelli'ye (2003) göre görünürdeki çelişki ampirik analizlerde YDH'nin ruhuyla çelişen bir **harcanabilir gelir** kavramının kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu hatalı yaklaşım, emeklilik kesintilerini bir vergi gibi gelirden düşerken, emeklilik maaşlarını ise yeni bir transfer geliri gibi ekleyerek, kazanılmış gelirin doğal **kambur** profilini yapay olarak düzleştirmekte ve teorinin test edilmesini imkansız hale getirmektedir. Bu sorunun çözümü, teorik olarak tutarlı bir ölçüm benimsemektir: Emeklilik kesintileri bir zorunlu tasarruf olarak kabul edilmeli ve emeklilik maaşları birikmiş servetten bir çekim olarak görülmelidir. Dolayısıyla, yaşam boyu gelir hipotezini doğru test etmek için, tasarrufun **ihtiyari ve zorunlu** tasarruflar

toplamı olarak yeniden tanımlanması ve gelirin de **kazanılmış gelir** temelinde ele alınması gerekmektedir (Modigliani ve Japelli, 2003, s. 3-9).

Modigliani ve Japelli (2003), anket verilerinden hesaplanan tasarruf akımı ile servet stokundaki değişim arasındaki tutarsızlıkları da incelemektedir. Söz konusu tutarsızlığın, bir neslin (aynı yılda doğanlar grubu) zaman içindeki demografik bileşiminin değişmesinden kaynaklandığını formüllerle 12 ve 13 numaralı eşitlikteki gibi göstermektedirler:

$$W(t) - W(t - 1) = S(t) + [W_s(t - 1) - W_d(t - 1)] \left(\frac{N_d}{N} \right) \quad (12)$$

$$W(t) - W(t - 1) = S(t) + [W_e(t - 1) - W_s(t - 1)] \left(\frac{N_e}{N} \right) \quad (13)$$

12 numaralı eşitlik kohortun ortalama servetindeki değişim ($W(t) - W(t - 1)$), ölçülen tasarrufa ($S(t)$) ek olarak, hayatta kalanların serveti (W_s) ile ölenlerin serveti (W_d) arasındaki farkın ölenlerin nüfus içindeki payıyla (N_d/N) çarpılmasıyla elde edilmektedir.

13 numaralı eşitlik ise kohortun ortalama servetindeki değişim ($W(t) - W(t - 1)$), ölçülen tasarrufa ($S(t)$) ek olarak, kohorta yeni katılanların serveti (W_e) ile mevcut üyelerin serveti (W_s) arasındaki farkın kohorta yeni katılanların nüfus içindeki payıyla (N_e/N) çarpılmasıyla elde edilmektedir.

12 numaralı eşitlik tasarruf ve servet ölçümündeki ölüm oranının etkisini ifade ederken 13 numaralı eşitlik ise kohorta yeni katılan hanehalkı sorumlularının tasarruf ve servet ölümlerinin etkisini göstermektedir. Söz konusu eşitlikler Yaşam Boyu Gelir Hipotezinin temel bir tüketim-tasarruf ilişkisini değil, ampirik bir sorunu çözmeyi hedeflemektedir.

2.1.6. Yaşam Döngüsü-Sürekli Gelir Hipotezi

Robert Hall tarafından 1978'de yayımlanan “*Stochastic Implications of the Life Cycle-Permanent Income Hypothesis: Theory and Evidence*” isimli etkili makalesiyle ortaya konulan Sürekli Gelir Hipotezi ve Yaşam Boyu Gelir Hipotezlerinin rasyonel birey varsayımını, Rasyonel Beklentiler Teorisi ile birleştirerek mantıksal sonucuna ulaştıran bir teoridir. Hall (1978), önceki çalışmaların gelir ve tüketim arasındaki yapısal ilişkiyi

tahmin etmeye çalışırken karşılaştığı ekonometrik sorunlara alternatif olarak, teorinin doğrudan stokastik (rassal) sonuçlarını test etmeyi önermiştir.

Hipotez, rasyonel bir tüketicinin belirsizlik altında yaşam boyu beklenen faydasını maksimize etme problemine dayanmaktadır ve bu bağlamda amaç ve kısıt fonksiyonları şu şekilde tanımlanmıştır (Hall, 1978, s. 974):

$$\max U(c_t, c_{t+1}, \dots, c_{t+T}) = E_t \sum_{\tau=0}^{T-t} (1 + \delta)^{-\tau} u(c_{t+\tau}) \quad (14)$$

$$\sum_{\tau=0}^{T-t} (1 + r)^{-\tau} (c_{t+\tau} - w_{t+\tau}) \leq A_t \quad (15)$$

E_t : t zamanında bilgiye tam erişimin olduğu koşulu altında matematiksel beklenti operatörü

δ : sübjektif zaman tercih oranı

$u()$: bir dönemli, konkav olduğu varsayılan fayda fonksiyonu

c_t : tüketim

w_t : stokastik gelir

A_t : beşeri sermaye dışındaki varlıklar

14 numaralı denklemde amaç fonksiyonu, tüketicinin zamanlar arası fayda akımlarının bugünkü değere indirgenmesiyle elde edilen yaşam boyu refahını temsil etmektedir. 15 numaralı denklem ise kısıt fonksiyonunu ifade etmektedir. Tüketicinin dönemler arası bütçe sınırlılığını tanımlar ve bu sınırlamaya göre, yaşam boyu tüketim harcamalarının bugünkü değeri, yaşam boyu gelirin bugünkü değeri ile başlangıç servetinin toplamına eşit olmalıdır.

Amaç ve kısıt fonksiyonları verilen optimizasyon probleminin çözümü, Euler Tüketim Denklemi olarak ifade edilen temel bir denge koşulunu verir:

$$E_t u'(c_{t+1}) = \left[\frac{1+\delta}{1+r} \right] u'(c_t) \quad (16)$$

16 numaralı denklem bir sonraki dönemde beklenen marjinal faydanın, bugünkü marjinal faydaya bağlı olduğunu ifade etmektedir. Hall (1978), bu ifadeden yola çıkarak t döneminde mevcut olan hiçbir bilginin, tüketimin kendisi hariç, bir sonraki dönemdeki

tüketimi tahmin etmede diğer bir ifadeyle marjinal faydanın beklenen değerini etkileme anlamında yardımcı olamadığı sonucuna ulaşmaktadır. Bu durum, marjinal faydanın bir rassal yürüyüş izlediği anlamına gelmektedir.

Hall'un (1978) metodolojik yaklaşımı, Rasyonel Beklentiler-Sürekli Gelir Hipotezinin test edilebilir bir versiyonunu türetmek amacıyla kritik bir varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayım, bireyin fayda fonksiyonunun kuadratik bir formda olduğudur. Analitik çözümlenebilirlik sağlamak amacıyla söz konusu varsayım, tüketimin marjinal faydasını, tüketimin kendisinin doğrusal bir fonksiyonuna indirger. Marjinal faydanın bu doğrusal yapısı, bireyin dönemler arası optimizasyon probleminin birinci derece koşulu olan Euler denklemine ifade edildiğinde, tüketim serisinin gelecekteki beklenen değerinin bugünkü değerine eşit olduğu bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu bulgunun en önemli test edilebilir çıkarımı ise, tüketimdeki değişimlerin, mevcut bilgi setine göre öngörülemez olduğu, bir diğer ifadeyle tüketimin yalnızca sürekli gelire ilişkin öngörülemeyen şoklara yanıt olarak yenilendiği ve dolayısıyla bir tesadüfi (*rassal*) yürüyüş sergilediğidir. Söz konusu bu durum 17 numaralı eşitlikle ifade edilmektedir.

$$c_{t+1} = \beta_0 + \gamma c_t - \epsilon_{t+1} \quad (17)$$

17 numaralı denklem, Yaşam Döngüsü-Sürekli Gelir Hipotezinin temel denklemi olup t döneminde bilinen hiçbir değişkenin bu denkleme eklendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıya sahip olmaması gerektiğini ifade etmektedir.

2.2. Literatür

Çalışmanın bu bölümde, hanehalkı tüketim ve tasarruf davranışlarına ilişkin ulusal ve uluslararası literatürdeki bulgular sunulmaktadır. Önemli bir makroekonomik gösterge olan bu davranışlar, genellikle bireylerin yaş, gelir ve geleceğe yönelik beklentilerini esas almaktadır Ampirik araştırmalar, teorik çerçevelerin geçerliliğini test etmenin yanı sıra, kohort etkileri, demografik yapıdaki değişimler ve ani ekonomik şokların da tüketim eğilimlerini derinden etkilediğini ortaya koymaktadır.

2.2.1 Ulusal Literatür

Ceritoğlu (2017), Türkiye'de konut sahipliği ve konut serveti üzerindeki yaş ve kohort etkilerini ayırıştırma amacıyla TÜİK 2003-2014 yılları arasındaki HBA verisini kullanarak, hanehalkı reisinin doğum yılına göre gruplandırıldığı bir sentetik panel veri seti oluşturmuştur. Konut sahipliği ve borçluluk gibi değişkenleri analiz etmek için doğrusal rassal etkiler modellerini kullanırken, konut servetinin analizi için konut kalitesindeki artışın fiyatlar üzerindeki etkisini ayırıştırabilmek amacıyla Heckman iki aşamalı seçim modelinden faydalanmıştır. Ampirik bulgular, genç kohortların yaşlı kohortlara kıyasla kendi evlerinde yaşama olasılıklarının daha düşük olduğunu, ancak konut borcuna sahip olma olasılıklarının ise daha yüksek olduğunu göstermektedir. Sonuçlar, genç kohortların yaşlılara göre daha pahalı konutlara sahip olduğunu ve kalite artışından arındırıldıktan sonra dahi genç kohortların konut servetine anlamlı ölçüde daha fazla yatırım yaptığını ortaya koymaktadır.

Ceritoğlu (2020), Türkiye'deki hanehalklarının tüketim ve tasarruf tercihlerinin doğum yılı kohortlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemiştir. Bu amaçla, TÜİK tarafından derlenen, 2003-2018 yıllarını kapsayan HBA verilerini kullanarak sentetik panel veri seti oluşturmuş ve farklı yaş grupları ve gelir tanımları için doğum yılı kohortlarının marjinal tüketim eğilimlerini tahmin etmiştir. Ampirik analizler, kohort tüketim artışı ile kohort gelir artışı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada, tüketim ve tasarruf tercihlerindeki en belirgin farklılaşmanın yaş gruplarına göre ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sürekli gelirin marjinal tüketim eğiliminin cari gelire göre biraz daha düşük tahmin edildiği ancak genç kohortlar analizden çıkarıldığında teoremin öngördüğü şekilde 1'e ulaştığı görülmüştür. Bu bulgular, hanehalkı tercihlerinin yaşam döngüsü evresine göre önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir.

Yükseler ve Türkan (2007), 2001 krizi sonrası dönemde Türkiye'deki hanehalklarının durumunu işgücü, gelir, harcama ve yoksulluk dinamikleri ekseninde kapsamlı bir şekilde incelemek amacıyla 2002-2006 dönemini kapsayan TÜİK Hanehalkı Bütçe ve İşgücü Anketleri başta olmak üzere çeşitli resmi anket verilerini kullanarak tanımlayıcı bir analiz sunmaktadır. Ampirik bir model kurmaktan ziyade, mevcut verileri derleyerek hanehalkı yapısındaki değişimleri ortaya koyan ve bu verilerin kendi içindeki ve milli muhasebe verileriyle olan tutarlılığını sorgulayan bir yaklaşım benimsemiştir. Çalışmanın temel bulguları, 2002-2005 döneminde gelir dağılımında belirgin bir iyileşme

yaşandığını ve Gini katsayısının 0.44'ten 0.38'e gerilediğini göstermektedir. Tüketime bakıldığında, harcama kalıplarının maldan hizmete doğru kaydığı, özellikle ulaştırma harcamalarının tüm gelir gruplarında payını artırdığı gözlemlenmiştir. Tasarruf eğilimleri incelendiğinde ise, 2002-2004 arasında istikrarlı olan ortalama hanehalkı tasarruf oranının, 2005 yılında tüketimdeki hızlı artışla birlikte keskin bir düşüş gösterdiği ve en alttaki iki gelir diliminin sürekli olarak negatif tasarruf yaptığı ortaya konulmuştur.

Cilasun ve Kırdar (2012), Türkiye'deki hanehalkı gelirin ve bu geliri oluşturan alt kalemlerin yaşam döngüsü içerisindeki seyrini, hanehalkı yapısındaki değişimlerle ilişkilendirmek amacıyla 2003 yılı HBA verilerini kullanarak, hanehalkı reisi eğitim düzeyine göre ayırtmış, betimleyici ve grafiksel bir analiz sunmuştur. Çalışmanın en temel bulgusu, gelişmiş ülkelerdeki literatürde sıkça rastlanan belirgin kambur şekilli (*hump-shaped*) gelir profilinin aksine, Türkiye'de hanehalkı gelir profillerinin yaşam döngüsü boyunca azalan bir seyir izlemediği ve görece yatay bir yapıda olduğudur. Bu farklılığın ardında yatan üç temel yapısal neden tespit edilmiştir: Birincisi, özellikle hane reisinin çok genç veya yaşlı olduğu durumlarda birden fazla çekirdek ailenin aynı hanede yaşaması ve çalışan yetişkin çocukların ileri yaşlara kadar ebeveynleriyle ikamet etmesi gibi Türkiye'ye özgü hanehalkı yapısı, yaşam döngüsünün başındaki ve sonundaki gelir düşüşlerini engellemektedir. İkinci olarak, özellikle düşük eğitilmiş kesimde, birçok hane reisinin ileri yaşlarda dahi çalışmaya devam etmesi, emeklilik sonrası gelir kaybını sınırlamaktadır. Son olarak, emeklilik hakkı kazananlar için emekli maaşı gelirlerinin diğer gelir kalemlerine kıyasla görece yüksek olması, yaşlılık döneminde hanehalkı gelirini destekleyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgular, Türkiye'deki hanehalklarının gelir dinamiklerinin anlaşılmasında aile yapısı ve kuşaklararası birlikte yaşama kültürü gibi sosyo-ekonomik faktörlerin de kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Kargı (2014), Sürekli Gelir Hipotezi'nin (SGH) Türkiye için geçerliliğini zaman serisi analizi yöntemleriyle test etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, 2004 yılının birinci çeyreği ile 2012 yılının üçüncü çeyreği arasındaki döneme ait üçer aylık gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH), hanehalkı tüketim harcamaları, kişi başına gelir ve TCMB beklenti anketi verileri kullanılmıştır. Yazar, metodolojik olarak değişkenlerin durağanlığını birim kök testleriyle incelemiş, uzun dönemli ilişkiyi eşbütünleşme analizi ile ortaya koymuş ve son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü Granger nedensellik testleriyle belirlemiştir. Özellikle Granger nedensellik testi sonuçları, hanehalklarının gelecek döneme ilişkin beklentilerinin tüketim harcamalarının istatistiksel olarak anlamlı

bir nedeni olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, tüketicilerin harcama kararlarını verirken sadece mevcut gelirlerini değil, aynı zamanda gelecekteki gelir akışına dair beklentilerini de dikkate aldıklarını ifade etmektedir. Sonuç olarak Türkiye ekonomisinde SGH'nin geçerli olduğu sonucuna varılmaktadır.

Sivri ve Eryüzlü (2010), Hall'un (1978) Yaşam Döngüsü-Sürekli Gelir Hipotezi'nin (YD-SGH) Türkiye ekonomisi için geçerliliğini 1987:Q1-2006:QII dönemine ait üçer aylık zaman serisi verilerini kullanarak, özel nihai tüketim harcamalarının alt kalemleri olan gıda-içki, yarı dayanıklı-dayanısız tüketim malları ve hizmet harcamaları için ayrı ayrı incelenmiştir. Hipotezin temel öngörüsü olan tüketimin rassal bir yürüyüş izlediği, dolayısıyla tüketimdeki değişimin geçmiş dönem gelir gibi değişkenlerle açıklanamayacağı varsayımını sınamak için dışlama testi (*exclusion test*) yöntemini benimsemişlerdir. Ekonometrik analiz sonuçları, incelenen her üç tüketim kalemi için de söz konusu hipotezinin Türkiye ekonomisi için reddedildiğini göstermiştir.

Vural vd. (2010), makro ekonomik belirsizliğin Türkiye'deki özel tüketim harcamaları üzerindeki etkisini 1998:QII-1998:QII dönemine ait OECD çeyreklik verileriyle incelemiştir. Belirsizlik değişkenini GSYH büyüme oranının oynaklığı olarak tanımlanmaktadır. Tüketim harcamaları ve GSYH arasındaki dinamik ilişkileri analiz etmek için Vektör Otoregresif (VAR) model, Granger nedensellik testi ve Johansen eşbütünleşme analizi gibi zaman serisi ekonometrik yöntemlerini uygulamışlardır. Ampirik analizler, belirsizlik ile tüketim harcamaları arasında beklentilerle uyumlu, negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Granger nedensellik testi sonucunda belirsizlikteki artışların tüketim harcamalarında azalmaya yol açmadığı gösterilmektedir. Eşbütünleşme analizi sonucunda ise, belirsizlik ile tüketim harcamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğunu teyit etmiştir. Bu bulgular, Türkiye'deki hanehalklarının belirsizlik ortamlarında tüketimlerini kısarak ihtiyati tasarruflarını artırma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Literatürde yöntemsel olarak iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Bir tarafta, Ceritoğlu (2017, 2020) gibi çalışmalar doğum yılı kohortlarına dayalı sentetik panel veriler aracılığıyla yaş ve kuşak etkilerini ayrıştırarak mikro ölçekte tüketim ve tasarruf dinamiklerini incelemiştir. Diğer tarafta ise Kargı (2014), Sivri ve Eryüzlü (2010) ile Vural vd. (2010) makro düzeyde zaman serisi yöntemlerini kullanarak Sürekli Gelir Hipotezi'nin geçerliliğini ve tüketim davranışlarının gelir, beklentiler ve belirsizliklerle ilişkisini test etmiştir. Yükseler ve Türkan (2007) ile Cilasun ve Kırdar (2012) ise betimsel ve karşılaştırmalı analizlerle hanehalkı gelir ve harcama yapısındaki dönüşümleri ortaya

koyarak literatüre katkı sunmuştur. Bu çeşitlilik, Türkiye’de tüketim ve tasarruf dinamiklerinin hem mikro hem de makro düzeyde farklı metodolojik çerçevelerle ele alındığını göstermektedir.

Bulgular genel olarak tüketim ve tasarruf kararlarının yaşam döngüsü boyunca homojen olmadığını, yaş ve kuşak farklılıklarının belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Mikro düzeyde yapılan analizler, özellikle genç kohortların daha düşük tasarruf eğilimine ve daha yüksek borçluluk oranına sahip olduklarını, konut serveti gibi faktörlerin de bu farklılaşmada rol oynadığını göstermektedir. Makro düzeydeki çalışmalar ise tüketim kararlarının yalnızca cari gelirle açıklanamayacağını, beklentilerin ve ekonomik belirsizliklerin de güçlü belirleyiciler arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Türkiye özelinde yaşam döngüsü hipotezinin tüketim üzerinden doğrudan sınındığı kapsamlı ampirik çalışmaların sınırlı oluşu, literatürde önemli bir boşluğa işaret etmektedir.

2.2.2. Uluslararası Çalışmalar

Blinder (1975), çalışmasında gelirin yeniden dağılımı politikalarının toplam tüketim üzerindeki potansiyel etkisini YD_SGH çerçevesinde incelemektedir. Metodolojik olarak, bireylerin geçici gelirden marjinal tüketim eğilimlerinin (MPC) yaşa ve net servete bağlı olduğu bir teorik model geliştirilmiştir. Çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için 1947–1972 yıllarında yıllık tüketim ve harcanabilir gelir serileri ve uyarlayıcı beklentilerle reel hale getirilmiş bir faiz oranı kullanılmaktadır. Çalışmanın en çarpıcı bulgusu, bireysel düzeyde marjinal tüketim eğilimleri (genç ve yoksullar için yüksek, yaşlı ve zenginler için düşük) arasında büyük farklılıklar olmasına rağmen, farklı gelir gruplarının ortalama marjinal tüketim eğilimlerinin birbirine şaşırtıcı derecede yakın olduğudur. Bu nedenle simülasyon sonuçları, yoksullara yönelik yapılan büyük ölçekli gelir transferlerinin bile toplam tüketim üzerindeki net etkisinin önemsiz derecede küçük olduğunu göstermektedir. Blinder, bu bulgular ışığında, toplam tüketim fonksiyonlarının formüle edilirken gelir dağılımı etkilerinin ihmal edilmesinin, teorik olarak eksik olsa da ampirik olarak makul ve haklı bir basitleştirme olduğu sonucuna varmıştır.

Mishra ve Paudel (2011) tarafından gerçekleştirilen bu çalışma, ABD’deki çiftçi hanehalklarının kalıcı gelir belirleyicilerini saptamayı ve bu gelirin servet birikimi üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, 2004 yılı Tarımsal Kaynak Yönetimi Çalışması anketinin kesit verilerinden yararlanılmış ve metodolojik olarak iki

aşamalı bir yaklaşım benimsenmiştir. İlk aşamada insan sermayesi teorisine dayalı kazanç fonksiyonları kullanılarak hanehalkları için kalıcı gelir tahmin edilmiş, ikinci aşamada ise bu tahmin edilen gelir değişkeni, servet birikimini açıklayan modellerde kullanılmıştır. Regresyon analizleri ağırlıklı en küçük kareler tekniği ile yürütülmüştür. Bulgular, kalıcı gelirin yaş, eğitim, meslek (tam-zamanlı çiftçilik), hane içi emek gelirine sahip kişi sayısı, işletme büyüklüğü ve bölgeye duyarlı olduğunu, yağış oynaklığının tarımsal geliri aşağı çektiğini, devlet ödemelerinin geliri artırdığını ve tarım dışı gelirin toplam gelirden istikrarlı ve belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, kalıcı gelirin servet birikimini pozitif yönde etkilediği, yaş-servet profilinin yaşam döngüsü hipoteziyle uyumlu olarak ters U şeklinde olduğu ve çiftlik dışı gelirin geçici bir gelir olarak değerlendirilemeyeceği de tespit edilmiştir.

Deaton ve Paxson (1998), ABD (1980-1990), Birleşik Krallık (1969-1992), Tayvan (1976-1992) ve Tayland (1975-1992) için tekrarlanan yatay kesit hanehalkı anketlerinden sentetik doğum kohortları oluşturarak büyüme ve tasarruf arasındaki pozitif ilişkiyi Yaşam Döngüsü Hipotezi (YDH) çerçevesinde incelemişlerdir. Metodolojik olarak, kohort düzeyindeki tüketim ve gelir serilerini yaş, kohort ve yıl etkilerine ayırtan bir regresyon analizi kullanmışlardır. Çalışmada, incelenen dört ülkenin tamamında da tüketimin yaşam döngüsü üzerindeki yaş profilinin, gelirin yaş profilini çok yakından takip etmesi ve benzer bir *kambur şekil* sergilendiği görülmektedir. Yazarlar, tüketimin geliri bu denli yakından izlemesinin, basit YDH modelinin temel bir öngörüsü olan tüketim yumuşatması ile çeliştiğini savunmaktadırlar. Tüketim ve gelir profillerinin birbirine bu kadar benzemesi, gençlerin gelirlerinden yaptıkları tasarruf, yaşlıların yaptığı harcamalardan önemli ölçüde farklılaşmadığını ifade etmektedir. Kohort düzeyindeki kanıtlar, büyümenin tasarruflara neden olduğu yönündeki standart YDH mekanizmasını desteklememekte ve bu ilişkinin ardında başka faktörlerin olabileceği veya nedensellik yönünün tersi olabileceği öne sürülmektedir.

Attanasio ve Weber (1995), YD-SGH'nin en temel öngörülerinden biri olan tüketimin öngörülebilir gelir değişimlerine karşı duyarsızlığı varsayımını, önceki çalışmalarda yapılan basitleştirici kabulleri esneterek yeniden test etmiştir. Bu amaçla, 1980-1990 yıllarını kapsayan ABD Tüketici Harcama Anketi (CEX) verilerinden, hanehalkı reisinin doğum yılı ve eğitim durumuna göre sentetik kohortlar oluşturmuş ve Euler denklemini Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) ile tahmin etmişlerdir. Çalışmanın temel bulguları, önceki çalışmalarda sıkça rastlanan teoremin reddi sonuçlarının büyük ölçüde üç temel sorundan kaynaklandığını göstermektedir: birincisi

tüketim verisi olarak toplam dayanıksız harcamalar yerine sadece gıda harcamalarının kullanılması, ikincisi demografik ve işgücü arzı değişkenlerinin etkilerinin göz ardı edilmesi ve son olarak toplulaştırılmış verilerin kullanılması. Söz konusu bu faktörlerin doğru bir şekilde kullanılması durumunda, modelin öngördüğü teorik kısıtların reddedilmediği ve tüketimin öngörülebilir gelir değişimlerine karşı aşırı duyarlılık sergilemediği ifade edilmektedir. Çalışma, fayda fonksiyonunun esnek ve gerçekçi bir şekilde modellenmesi koşuluyla, ABD'li hanehalklarının tüketim davranışlarını açıklamada başarılı olduğunu güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bardazzi ve Pazienza'nın (2017) çalışması, 1997-2003 yılları arasındaki verileri kullanarak havuzlanmış yatay kesit veri analizi ile İtalya'da yaşanan nüfusun enerji tüketimi üzerindeki etkilerini incelemektedir. İtalya özelinde, kuşak etkisi ile yaş etkisi birleşerek enerji tüketimini artırmaktadır; genç nesillerin enerji harcamaları, eski kuşaklara göre daha yüksektir. Analiz, yaş ve kuşak etkilerinin farklı biçimlerde ortaya çıktığını ve yalnızca yaşlanma etkisinin değil, aynı zamanda genç nesillerin daha yüksek konut enerji harcamalarının da enerji tüketimini etkileyen önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Savaş sonrası İtalyan nesillerinin enerji kültürü, çevreye duyarlı tutumlardan çok termal konfor, ısıtma ve klima gibi ihtiyaçlara öncelik vermektedir.

Browning ve Crossley (2001), YDH'nin tek ve katı bir çerçevesi olmadığını, 1968-1995 yılları için İngiltere ve Kanada için incelemişlerdir. Çalışmada basit yaşam döngüsü modellerinin bazı ampirik bulgularla çelişmesinin, çerçevenin bütünüyle reddedilmesini gerektirmediğini savunarak çalışma hayatı boyunca tüketimin geliri takip etmesinin ihtiyat güdüsüyle tasarruf ve demografik faktörlerin bir kombinasyonu ile söz konusu çerçeve içinde açıklanabildiğini ortaya koymuşlardır. Emeklilikte tüketimin düşmesi ve yaşlıların yeterince tasarruf eritmeyişi gibi önemli bulmacaların ise, işle ilgili maliyetlerin ortadan kalkması, sağlık durumu ve veri kalitesi sorunları gibi faktörler hesaba katıldığında, çerçevenin temel mantığına meydan okuyan büyük anomaliler olmaktan çıktığını iddia etmektedirler. Sonuç olarak çalışma, YDH'nin esnek, tutarlı ve ampirik olarak zenginleştirilmeye açık bir çerçeve sunduğu ve gerçeği daha iyi yansıtabilmesi adına da bireyler arası heterojenliğin daha zengin mikro panellerle tanımlanması gerektiğini ifade etmektedirler.

Chen vd. (2021), COVID-19 pandemisinin tüketim üzerindeki ani etkilerini Çin için kantitatif olarak analiz etmişler ve bu amaçla Çin'in en büyük ödeme hizmeti sağlayıcılarından biri olan UnionPay'den temin ettikleri veri setini kullanmışlardır. Bu veri seti, 214 Çin şehrinde 1 Ocak-14 Nisan 2020 tarihleri arasındaki günlük çevrimdışı

harcama işlemlerinin tamamını içermektedir. Çalışmanın temel metodolojisi, 2020 yılındaki tüketim verilerini 2019 yılının aynı dönemiyle karşılaştıran bir farkların farkı (*difference-in-differences*) analizine dayanmaktadır. Araştırmanın temel bulguları, salgının başlangıcını takiben tüketimde ani ve sert bir düşüş yaşandığını göstermektedir; salgın sonrası 12 haftalık dönemde çevrimdışı tüketim ortalama %32 oranında azalmış ve bu düşüş, özellikle yeme-içme, eğlence ve seyahat gibi hizmet sektörlerinde çok daha belirgin olmuştur. Halk sağlığı krizinin kötüleşmesinin tüketici talebini doğrudan ve anında baskıladığını kanıtlamışlar ve salgın gibi krizlerde ekonomik toparlanmanın sağlanabilmesi için, halk sağlığına yönelik endişeleri gideren ve belirsizliği azaltan önlemlerin, likidite sağlamaya yönelik mali teşviklerden daha öncelikli olabileceğine işaret etmektedir.

Christelis vd. (2019), Hollanda’da yaşayan hanehalklarının 2015 yılı için geçici gelir şokları karşısında tüketimlerini ne kadar değiştireceklerine dair varsayımsal sorular yönelten özel bir anketle incelemişlerdir. Bu yarı-deneyssel tasarım, aynı hanehalkının hem pozitif hem de negatif ve hem bir aylık (küçük) hem de üç aylık (büyük) gelir şoklarına nasıl tepki vereceğini ölçerek, gözlemlenmeyen hanehalkı heterojenliğini kontrol etme imkânı tanımıştır. Ortalama marjinal tüketim eğilimi %15-25 aralığında bulunmuş ve beklenildiği gibi, nakit varlığı düşük olan ve daha yaşlı hanehalklarının MPC’lerinin daha yüksek olduğu da teyit edilmiştir. Sonuç olarak çalışma, hanehalklarının yaklaşık %40’ının likidite kısıtları ile uyumlu asimetrik tepkiler verirken, bir diğer %40’ının standart sürekli gelir hipotezine uygun simetrik tepkiler verdiğini ortaya koyarak tüketici davranışındaki önemli heterojenliğe dikkat çekmektedir.

Browning ve Ejrnæs (2009), 1968-1999 yıllarını kapsayan Birleşik Krallık Aile Harcama Anketi verilerinden, eşin doğum yılı ve eğitim durumuna göre sentetik kohortlar oluşturmuşlardır. Çalışma yaşamı boyunca tüketimde gözlenen ters-U biçiminin ihtiyat güdüsü ya da likidite kısıtları olmadan, yalnızca hane demografisi ile açıklanıp açıklanamayacağını incelemektedirler. Çalışmada, demografik etkiler arındırıldıktan sonra tüketimin yaşam döngüsü boyunca sergilediği kambur şeklin tamamen ortadan kalktığı ve tüketim patikasının doğrusal bir hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, çalışma hayatının başlangıcındaki tüketim artışının ve orta yaşlardan sonraki düşüşün tamamının, haneye çocukların katılması ve bu çocukların büyümesiyle ilişkili maliyetler tarafından açıklanabileceğine işaret etmektedir. Bu bulgular, diğer mekanizmaların önemsiz olmadığını ancak gözlemlenen tüketim profilini açıklamak için zorunlu olmadıklarını vurgulamaktadır.

Jappelli ve Padula (2013), bireylerin tüketimlerini dönemler arasında nasıl ikame ettiklerini finansal okuryazarlık bağlamında Euler denklemiyle incelemiştir. Bu amaçla İtalya Hanehalkı Gelir ve Servet Anketi 2006-2010 panel verileri kullanılmıştır. Finansal okuryazarlığın içsel bir değişken olduğu gerçeğinden hareketle, ebeveynlerin eğitim durumu ve bireyin ekonomi alanında bir diploması olup olmaması gibi değişkenler enstrüman olarak kullanılarak Enstrümantal Değişkenler (IV) yöntemi uygulanmıştır. Finansal okuryazarlığın tasarruf getirisi üzerindeki etkisine dair makul varsayımlar altında, literatürle uyumlu olarak 0.2 ile 0.4 arasında bir zamanlar arası ikame esnekliği tahmin edilmiş olup bu etkinin yalnızca borçlanma kısıtlarıyla karşılaşma olasılığının daha düşük olan yüksek servetli hanehalkları için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ampirik sonuçlar, teorik modelin öngörülerıyla tutarlı bir şekilde, finansal okuryazarlık ile tüketim büyümesi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Campbell ve Mankiw (1989), SGH'nin ampirik olarak reddedilmesinin temel nedeninin, tüm tüketicilerin ileriye dönük ve rasyonel davrandığı varsayımı olabileceğini savunmuşlardır. Bu hipotezi test etmek amacıyla, ABD, İngiltere, Kanada, Fransa, Japonya ve İsveç gibi gelişmiş ülkelerin üç aylık makroekonomik zaman serisi verilerini kullanarak tüketimdeki değişimi, beklenen gelirdeki değişime ve diğer gecikmeli değişkenlere bağlayan bir denklem tahmin etmişlerdir. Çalışmanın en önemli katkısı, nüfusun iki tür tüketiciden oluştuğu bir model sunmasıdır: Bir grup, SGH'nin öngördüğü gibi davranan rasyonel ve ileriye dönük tüketiciler iken, diğer grup ise kuralcı (*rule-of-thumb*) olarak adlandırılan ve her dönem basitçe cari gelirlerini harcayan, muhtemelen de likidite kısıtları altında olan hanehalklarıdır. Ampirik bulgular, Japonya hariç incelenen tüm ülkeler için standart SGH'nin reddedildiğini göstermiştir. Tüketimin gelirdeki öngörülebilir değişimlere verdiği tepki, istatistiksel olarak anlamlı ve ekonomik olarak büyük bulunmuştur. Çalışmada, hanehalklarının önemli bir kısmının kuralcı davranışlar sergilediği ve toplam tüketimin toplam geliri neden bu kadar yakından takip ettiği açıklanmaktadır.

Jørgensen (2017), 1987-1996 yıllarını kapsayan ve tüm Danimarka nüfusunu içeren panel veri seti kullanılarak, önceki çalışmalarda genellikle göz ardı edilen ihtiyat güdüsüyle tasarruf motifini ve kredi kısıtlarını modellemiş ve çocukların tüketim üzerindeki etkisini söz konusu faktörlerden ayırıştırarak Maksimum Olabilirlik yöntemiyle incelemiştir. Modelden elde edilen tahminler, çocukların varlığının hanehalklarının marjinal fayda eğrisini neredeyse hiç değiştirmediğini göstermektedir. Bununla birlikte, modelden simüle edilen veriler üzerinde, literatürde sıkça kullanılan

log-doğrusallaştırılmış Euler denklemi tahmincileri uygulandığında, Danimarka’da, İngiltere ve ABD verileriyle tutarlı olarak, çocuk sayısı ve tüketim artışı arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon olduğu görülmüştür. Sonuç olarak çalışma, tüketimin yaş profilinde gözlemlenen kambur şeklin arkasındaki temel nedenin demografik şoklardan ziyade, ihtiyat güdüsüyle tasarruf davranışı olabileceğini güçlü bir şekilde öne sürmektedir.

Börsch-Supan ve Stahl (1991), YDH’nin özellikle yaşlı hanehalklarının tasarruf davranışlarını açıklamada karşılaştığı ampirik başarısızlıkları ele alarak literatüre alternatif bir açıklama getirmeyi amaçlamış ve bu bağlamda, 1983 yılı Batı Almanya Gelir ve Harcama Anketi’nin kesit verilerini kullanarak, yaşlı hanehalklarının harcama, tasarruf ve servet profillerini incelemiştir. Çalışmanın temel tezi, yaşlı bireylerin ilerleyen yaş ve bozulan sağlık durumları nedeniyle fiziksel tüketim kısıtları ile karşı karşıya kaldıklarıdır. Ampirik bulgular, özellikle 70 yaş sonrası hanehalklarının tüketimlerinin özellikle gıda, seyahat, ulaşım gibi alanlarda düştüğünü, tasarruf oranlarının ve servet birikimlerinin ise yeniden artışa geçtiğini göstermektedir. Bu durum, yaşlıların tüketim olanaklarının fiziksel olarak sınırlanması nedeniyle emeklilik gelirlerinin tamamını harcayamamaları ve bunun sonucunda zorunlu tasarrufa yönelmeleriyle açıklanmaktadır. Bu bulgu, YDH’ni tamamen reddetmek yerine, yaşa ve sağlığa bağlı olarak değişen fayda fonksiyonunu modele dahil ederek zenginleştirmekte ve yaşlılık dönemindeki servet birikiminin miras güdüsünden ziyade tüketim kısıtlarından kaynaklanabileceğini öne sürmektedir.

Aguila vd. (2008), literatürde emeklilik tüketim bulmacası olarak adlandırılan, emeklilik döneminde tüketimde gözlemlenen keskin düşüş olgusu 1980-2000 yıllarını kapsayan ABD Tüketici Harcama Anketi verileri kullanılarak, emekliliğe geçiş yapan hanehalklarının tüketim davranışları analiz edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, önceki çalışmalarda sıklıkla kullanılan ve sadece gıda harcamalarını içeren dar tüketim tanımlarının aksine, dayanıksız mal ve hizmetleri kapsayan daha geniş bir tüketim ölçütü kullanarak, YDH’nin emeklilikteki geçerliliğini test etmek amacıyla farkların farkı regresyon yöntemini uygulamışlardır. Çalışmada, önceki çalışmaların aksine, emekliliğin ilk yılında dayanıksız harcamalarda istatistiksel olarak anlamlı bir düşüş olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bulgular, gıda harcamalarında gözlenen düşüşün diğer dayanıksız kalemlerdeki artışlarla telafi edildiğini ve toplam dayanıksız tüketimde kalıcı, anlamlı bir azalış olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, bireylerin emeklilik dönemine

girerken tüketimlerini başarılı bir şekilde yumuşattığı ve YDH'nin öngörülerıyla tutarlı davrandığına işaret etmektedir.

Deaton ve Paxson (2000), Tayvan'ın ulusal tasarruf oranının demografik yapıdaki değişimlerden nasıl etkilendiğini ve gelecekteki nüfus yaşlanmasının tasarruflar üzerindeki potansiyel etkilerini YDH çerçevesinde incelemek amacıyla 1976-1995 yıllarını kapsayan Tayvan Aile Gelir ve Harcama Anketleri ile 1950–1995 nüfus yaş dağılımları birleştirilerek bireyler için yaş ve kohort etkilerini ayırtılmaktadır. Çalışmada, hanehalkı düzeyinde gözlemlenemeyen ancak bireysel düzeyde belirginleşen kambur biçimli bir yaş-tasarruf profili tespit edilmiştir. Bu profil hem gençlerin hem de yaşlıların daha az tasarruf ettiğini göstermekte; dolayısıyla genç ve yaşlı bağımlılık oranlarındaki artışların toplam tasarruflar üzerinde olumsuz bir etki yaratacağı beklentisiyle örtüşmektedir. Sonuç olarak, Tayvan'ın demografik geçiş sürecinin geçmişteki tasarruf artışlarına katkısının oldukça sınırlı olduğu ve gelecekteki nüfus yaşlanmasının da yüksek ekonomik büyüme oranları devam ettiği sürece, tasarruflar üzerinde ciddi bir olumsuz etki yaratmayacağı vurgulanmaktadır.

Bittencourt vd. (2007), Japonya'daki yaşam döngüsü dönemleri boyunca gıda tüketim kalıplarını etkileyen faktörleri incelemek amacıyla 1997 yılı hanehalkı verileri kullanarak Neredeyse İdeal Talep Sistemi (AIDS) modeline dayalı yatay kesit veri analiz gerçekleştirmiştir. Çalışmada, yapısal değişiklikler, demografik özelliklerin etkileri ve harcama ile fiyat esneklikleri analiz edilmiştir. Sonuçlar, her bir ekonomik ve ekonomik olmayan faktörün gıda tüketimi üzerinde yaşam döngüsü boyunca farklı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Bazı gıda gruplarındaki tüketim değişiklikleri fiyat ve gelir etkileriyle açıklanabilirken, açıklanamayan değişikliklerin de demografik özelliklere dayandığı ifade edilmektedir. Finansal kısıtlamaların önemli bir rol oynamadığı ve ikamet edilen yerin tüketim tercihlerini tahmin etmede sınırlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Tüketim kalıplarını etkileyen diğer önemli faktörler arasında aile büyüklüğü, çocuk sayısı, yaşam tarzı ve sağlık kaygıları yer almaktadır. Yaşam döngüsünün farklı aşamalarındaki tüketim davranışlarının, nesiller arasında sosyal ve ekonomik koşulların değişmesi nedeniyle farklılık gösterebileceği vurgulanmaktadır. Eğitim seviyesi, doğurganlık oranları ve ikamet edilen yer gibi faktörler, farklı yaş gruplarında gıda tüketiminde yapısal değişikliklere yol açabildiği de ifade edilmektedir.

Erlandsen ve Nymoen (2008) çalışması, nüfusun yaş yapısındaki değişimlerin toplam tüketim üzerindeki etkilerini ampirik olarak incelemektedir. Çalışma, Norveç ekonomisine ilişkin çeyrek dönemlik zaman serisi verilerini analiz ederek, nüfusun yaş

dağılımındaki değişimlerin toplam tüketim üzerinde önemli ve yaşam döngüsü teorisi ile tutarlı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Norveç'te nüfusun yaş yapısındaki değişimlerin toplam tüketim üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya koyarak, özellikle 50-66 yaş grubunun nüfus içindeki oranının artmasıyla toplam tüketimde düşüş gözlemlendiğini ve bunun yaşam döngüsü modeliyle tutarlı olduğunu göstermektedir. Yaş yapısının tüketim fonksiyonuna dahil edilmesi, model tahminlerinin istikrarını artırmıştır.

Yazdan ve Sina (2013), YD-SGH'ni İran ekonomisi için Uluslararası Finansal İstatistikler veri tabanından elde edilen 1980-2010 dönemini kapsayan yıllık zaman serisi verileriyle test etmiştir. Değişkenlerin durağanlığı Augmented Dickey–Fuller (ADF) birim kök testi ve aralarındaki uzun dönemli ilişki Johansen eşbütünleşme testi ile inceledikten sonra Hall'ın (1978) rassal yürüyüş öngörüsü ve Campbell ve Mankiw (1990) temelli iki ayrı tüketim modeli analiz edilmiştir. Tahminler, OLS, Araç Değişken (IV) ve Doğrusal Olmayan En Küçük Kareler (NLLS) yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçları, tüketimin cari gelirdeki değişimlerden güçlü bir şekilde etkilendiğini ortaya koyarak Mutlak Gelir Hipotezini desteklemiştir; Campbell ve Mankiw modelinin tahminleri ise bu bulguyu teyit ederek, İran'daki tüketicilerin yaklaşık %34'ünün ileriye dönük rasyonel beklentilerle hareket ettiğini, geri kalanların büyük bir çoğunluğun ise tüketim kararlarını mevcut gelirlerine göre veren kuralla-bağlı davranış sergilediğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, İran'da tüketimin bir rassal yürüyüş izlemediğini ve hanehalkları için tüketimi zaman içinde yumuşatma imkanlarının sınırlı olduğunu göstermektedir.

Berg (2013), yoksul hanehalklarının tüketim davranışlarının kredi kısıtları mı, miyop (ileriye dönük olmayan) bir tüketim alışkanlığı mı, yoksa ihtiyati tasarruf güdüsü mü tarafından şekillendirildiğini ayırt etmek amacıyla Güney Afrika İşgücü Anketi'nin 2001, 2002 ve 2003 yıllarını kapsayan panel veri seti kullanılarak siyahi hanehalkları incelenmiştir. Çalışmada, hanehalkı harcamalarının, yaşlılık aylığına hak kazanılmasıyla birlikte keskin bir artış gösterdiği buna karşılık, Çocuk destek yardımının sona ermesiyle birlikte harcamalarda simetrik bir düşüş yaşanmadığını ifade edilmektedir. Bu bulgular miyop tüketim modelini zayıflatmakta ve hanehalklarının ileriye dönük ancak kredi kısıtlarına tabi bir davranış sergilediği vurgulanmaktadır. Son olarak, kredi kısıtları ile ihtiyati tasarruf güdüsünü ayırt etmek için yapılan analizde, emeklilik aylığına hak kazanıldığında hanehalklarının pozitif tasarrufa sahip olma eğiliminin azalmadığı, aksine arttığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, harcama artışının arkasındaki temel mekanizmanın ihtiyati tasarruftan ziyade bağlayıcı kredi kısıtları olduğunu göstermektedir.

Krueger ve Fernández-Villaverde (2002), tüketimin yaşam döngüsü profillerini tahmin etmek amacıyla yarı parametrik bir model kullanarak Tüketici Harcama Anketi verilerini ABD için analiz etmektedir. Çalışma, tüketim eğilimleri üzerinde demografik faktörleri, kuşak etkilerini ve zaman değişkenlerini kontrol altında tutarak incelemeler yapmaktadır. Hem toplam tüketim hem de dayanıklı ve dayanıklı olmayan mallara yönelik harcamalar açısından yaşam döngüsü boyunca belirgin bir tepe noktası olduğu tespit edilmiştir. Bootstrap simülasyonları, ampirik tahminlerin güçlü olduğunu ve analizlerin farklı modelleme yaklaşımlarına karşı dayanıklılığını koruduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, dayanıklı ve dayanıklı olmayan tüketim harcamalarının yaşam döngüsü boyunca belirgin bir tepe noktasına ulaştığını ve bu desenlerin yalnızca kısmen demografik değişimlerle açıklanabildiğini göstermektedir. Standart yaşam döngüsü modelleri, dayanıklı mallara yönelik harcamaların dinamiklerini tam olarak yansıtamazken, veriler hanelerin bu tür harcamalarını yalnızca genç yaşlarda değil, yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde de artırmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Aigner-Walder ve Döring (2012) çalışması, nüfusun yaş yapısının özel tüketim seviyesi ve yapısı üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışmanın ilk aşamasında, Avusturya örneği ele alınarak tüketici bütçe anketi verileri kullanılmış ve yaşa özgü tasarruf oranları ile tüketim alışkanlıkları analiz edilmiştir. Bu analizler hem ulusal hem de bölgesel düzeyde gerçekleştirilerek, farklı bölgelerde yaş gruplarına göre tasarruf ve tüketim kalıplarının nasıl şekillendiği ortaya konmuştur. İkinci aşamada, elde edilen veriler kullanılarak 2050 yılına kadar olan nüfus projeksiyonları temelinde Avusturya'daki özel tasarruf oranı ve tüketim yapısının gelecekteki gelişimi simüle edilmiştir. Simülasyon sonuçlarına göre, tüketim yapısının 2050'ye kadar olan gelişimi incelendiğinde, bölgesel düzeyde bir yakınsama eğiliminin olduğu görülmektedir. Üç bölgede konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar kategorisindeki bütçe payında en yüksek artış gözlemlenirken, ulaşım tüketim grubunun bütçe payının tüm Avusturya genelinde en büyük düşüşü gösterdiği belirlenmiştir. Ancak, bu değişimlerin büyüklüğünün bölgeler arasında farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Uluslararası literatürde yöntemsel açıdan oldukça geniş bir çeşitlilik dikkat çekmektedir. Bir grup çalışma, Blinder (1975), Campbell ve Mankiw (1989) ya da Yazdan ve Sina (2013) gibi makroekonomik zaman serisi verileri üzerinden SGH ve YDH'nin temel varsayımlarını test etmektedir. Bu çalışmalar, farklı ülkeler ve dönemler için tüketimin gelir değişimlerine verdiği tepkileri, faiz oranı, belirsizlik veya beklentilerle ilişkisini incelemiş ve özellikle homojen, rasyonel beklentili tüketici varsayımının

ampirik olarak sınırlı kaldığını göstermiştir. Diğer bir grup çalışma ise Deaton ve Paxson (1998, 2000), Attanasio ve Weber (1995) ya da Browning ve Ejrnæs (2009) örneklerinde olduğu gibi tekrarlanan kesitlerden oluşturulan sentetik kohort panellerini kullanarak yaş ve kuşak etkilerini ayırtırmaya yönelmiştir. Bu yaklaşım, tüketim ve gelir profillerinin yaşa bağlı **kambur** biçimli seyrini gözler önüne sererken, teorik modellerde öngörülen tüketim yumuşatmasının pratikte sıklıkla gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Öte yandan Chen vd. (2021) veya Christelis vd. (2019) gibi daha yakın tarihli çalışmalar, doğal deneylere, yarı-deneysel tasarımlara veya idari mikro verilere dayanarak tüketim davranışındaki ani şoklara ve heterojenliklere ışık tutmaktadır.

Bulgular genelinde, yaşam döngüsü boyunca tüketim ve tasarruf davranışlarının homojenlikten uzak olduğu ve demografik faktörler, likidite kısıtları, ihtiyat güdüsü, krizler ve gelir dağılımı farklılıklarının belirleyici olduğu yönünde bir ortaklaşma bulunmaktadır. Emeklilik döneminde tüketimde düşüş, genç kuşaklarda daha yüksek borçluluk veya bazı ülkelerde yaşlıların beklenmedik biçimde artan tasarruf eğilimleri gibi bulmacalar, standart Yaşam Döngüsü-Kalıcı Gelir modellerinin sınırlarını göstermektedir. Bununla birlikte Browning ve Crossley (2001) veya Börsch-Supan ve Stahl (1991) gibi çalışmalar, bu anomalilerin modelin tümünden reddi anlamına gelmediğini, sağlık durumu, hane demografisi, veri kalitesi ve kurumsal düzenlemeler hesaba katıldığında modelin esnek bir çerçeve sunduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla uluslararası literatür, tüketim teorilerinin temel öngörülerinin tek başına yeterli olmadığını, bireyler arası heterojenliği ve bağlamsal faktörleri dikkate alan daha zengin modelleme yaklaşımlarına duyulan ihtiyacı güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

BÖLÜM III

VERİ VE METOD

3.1. Kullanılan Ekonometrik Model

Bu çalışmada, basit Keynesyen tüketim fonksiyonunun genişletilmiş bir indirgenmiş formu tahmin edilmektedir. Model, yaş profil farklılıklarını yıl ve kuşak (nesil) kukla değişkenleriyle birlikte sosyo-demografik özelliklerle de kontrol etmektedir. Analizde 18 numaralı denklem tahmin edilmektedir.

$$\ln C_{nt} = \alpha + \beta_1 \ln Y_{nt} + \beta_2 Ya_{nt} + \beta_3 Ya_{nt}^2 + \sum_{\tau} \delta_{\tau} D_{\tau t} + \sum_c \gamma_c K_c + \Theta' Z_{nt} + \varepsilon_{nt} \quad (18)$$

D_y yıl kukla değişkenlerini, K_k kuşak (nesil) kukla değişkenlerini, Z değişkeni ise gayrimenkul sahipliği, eğitim, cinsiyet ve hanehalkı büyüklüğü gibi kontrol değişkenlerini ve ilgili etkileşim terimlerini içerir.

Bu çalışmada, ekonometrik analiz öncesinde tüketim ve gelir değişkenleri doğal logaritmaları alınarak dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm, yalnızca istatistiksel bir kolaylık sağlamakla kalmayıp hem teorik yorumlama gücü hem de ekonometrik modelin temel varsayımlarının sağlanması açısından kritik öneme sahip, çok yönlü gerekçelere dayanmaktadır.

İlk olarak teorik açıdan, gelir ve tüketim değişkenlerinin logaritmik formda (log-log model) modellenmesi, bu iki değişken arasındaki ilişkinin esneklik (*elasticity*) cinsinden değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu modelleme yaklaşımında, gelir değişkeninin regresyon katsayısı doğrudan tüketimin gelire göre esnekliğini temsil etmekte; başka bir ifadeyle, gelirdeki ortalama %1'lik bir değişimin tüketimde ortalama yüzde kaçlık bir değişime yol açtığını göstermektedir. Bu durum, iktisadi analizlerde ilişkinin duyarlılığını ölçmek açısından son derece anlamlı ve açıklayıcı bir göstergedir.

İkinci olarak, istatistiksel açıdan, logaritmik dönüşüm En Küçük Kareler (EKK) yönteminin temel varsayımlarını daha iyi karşılayan bir veri yapısı oluşturur:

- Dağılımın Simetrik Hale Getirilmesi: Gelir ve tüketim gibi mikroekonomik değişkenler, doğaları gereği genellikle sağa çarpık (*positively skewed*) bir dağılım sergiler. Bu, veri setinde az sayıda ancak çok yüksek gelir/tüketim değerine sahip gözlemlerin bulunmasından kaynaklanır. Logaritmik

dönüşüm, dağılımın kuyruğundaki bu aşırı yüksek değerleri sıkıştırarak çarpıklığı önemli ölçüde azaltır ve değişkenlerin dağılımını simetriye ve yaklaşık normalliğe yaklaştırır.

- Değişen Varyansın (*Heteroskedasticity*) Azaltılması: Logaritmik dönüşüm, değişen varyans sorununu hafifletmede etkili bir araçtır. Genellikle gelir seviyesi arttıkça tüketimdeki mutlak dalgalanmanın da arttığı gözlemlenir. Logaritma almak, verinin varyansını stabilize etmeye yardımcı olmakta, bu da EKK tahmincilerinin daha etkin ve güvenilir olmasını sağlamaktadır.
- Uç Değerlerin Etkisinin Yumuşatılması: Yukarıdaki noktalara bağlı olarak, logaritmik dönüşüm uç değerlerin (*outliers*) regresyon katsayıları üzerindeki orantısız etkisini de baskılamaktadır. Bu, modelin genel veri yapısını daha iyi temsil etmesine ve birkaç aşırı gözlem tarafından domine edilmemesine yardımcı olmaktadır. Gujarati ve Porter (2009) ve Wooldridge (2001) gibi standart ekonometri metinleri, bu tür dönüşümlerin daha sağlam (*robust*) tahmin sonuçları elde etmek için sağladığı faydaları detaylı bir şekilde açıklamaktadır.

Son olarak, logaritmik dönüşüm, değişkenler arasındaki doğrusal olmayan (*non-linear*) ilişkinin doğrusal bir çerçevede analiz edilmesini mümkün kılmaktadır. Standart EKK regresyonu, parametreler açısından doğrusal bir model gerektirir. Böylece, logaritmik dönüşüm, teorik olarak daha gerçekçi olan bu doğrusal olmayan ilişkiyi, standart ve güçlü bir ekonometrik yöntem olan EKK ile tahmin edilebilir hale getirmektedir.

Tüketim davranışının yaşamın farklı evrelerinde nasıl farklılaştığını görebilmek amacıyla modele yalnızca yaş değil, aynı zamanda yaşın karesi de dahil edilmiştir. Böylece tüketim ile yaş arasındaki ilişkinin doğrusal olmayan yapısı istatistiksel olarak test edilebilmektedir. Bu yaklaşım, tüketim fonksiyonunun yaşam evrelerine duyarlılığını daha gerçekçi biçimde yansıtarak, modelin açıklayıcı gücünü artırmaktadır.

Bu çalışmada tahmin edilen ekonometrik modellerin istatistiksel geçerliliğini sağlamak amacıyla özellikle tüketim ve gelir gibi mikro verilerde sıkça rastlanan değişen varyans (*heteroskedastisite*) sorununu aşmak amacıyla, White (1980) tarafından geliştirilen ve literatürde "White standart hataları" olarak da bilinen, değişen varyansa dayanlı (*robust*) standart hatalar kullanılmıştır. Bu yaklaşım, regresyon katsayılarını

değiştirmeden, standart hataları değişen varyansın varlığı altında dahi tutarlı olacak şekilde düzelterek hipotez testlerinin ve güven aralıklarının güvenilirliğini temin eder.

Modelin açıklama gücünü artırmak ve gözlemlenemeyen faktörleri kontrol altına almak amacıyla, havuzlanmış yatay kesit veri yapısı kullanılmıştır. Bu doğrultuda, modele dahil edilen yıl ve kuşak sabit etkileriyle birlikte her bir döneme veya gruba özgü gözlemlenemeyen heterojenliği kontrol ederek ihmal edilmiş değişken sapmasını önlemek amaçlanmaktadır. Bu sabit etkiler, panel verideki birey etkilerinden farklı olarak, ilgili gruba veya zamana ait tüm sabit faktörleri yakalar. Ayrıca, belirli değişkenlerin etkilerinin farklı gruplar arasında nasıl değiştiğini analiz etmek amacıyla etkileşim terimleri de kullanılmıştır. Bu sayede, model yalnızca ortalama etkileri değil, aynı zamanda bu etkilerin belirli alt gruplar için nasıl farklılaştığını da ortaya koyabilen daha zengin bir yapıya kavuşturulmuştur.

3.2. Kullanılan Veri Seti

Bu çalışmada TÜİK tarafından yayınlanan Hanehalkı Bütçe Araştırması Tüketim Harcamaları Birleşik Mikro Veri Seti kullanılmaktadır. Hanehalkı Bütçe Anketleri, hanelerin sosyo-ekonomik yapıları, yaşam düzeyleri ve tüketim kalıpları hakkında bilgi veren, uygulanan sosyo-ekonomik politikaların geçerliliğinin test edilmesi amacıyla kullanılan en önemli kaynaklardan biridir. Ankette kapsanan kitle Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan hanelerde yaşayan fertlerdir ve Hanehalkı Bütçe Anketi'nde birinci aşama örnekleme birimi olan blokların seçiminde kullanılan temel örnekleme çerçevesi Ulusal Adres Veri Tabanıdır. Söz konusu çerçeve kullanılarak bloklar oluşturulmuş, kentsel yerlerden ve belediye teşkilatı olan kırsal yerlerden ve köylerden yerleşim yerinin büyüklüğüne orantılı olasılıkla bloklar belirlenmiş ve her bloktan hanehalkları sistematik olarak seçilmiştir. Nihai örnekleme birimi olarak örnek adreste bulunan hanehalkı tanımlanmıştır. İncelenen yıllar için uygulanan anket sayıları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.

TÜİK Tarafından Uygulanan ve Tamamlanmış Anket Sayıları

Yıl	Anket Uygulanan Hane Sayısı
2011	9918
2012	9987
2013	10060
2014	10122
2015	11491
2016	12096
2017	12166
2018	11828

Hanehalkı Bütçe Anketi verileri, en güncel nüfus projeksiyonlarına dayalı olarak ağırlıklandırılmakta ve yayımlanmaktadır. 2007 yılında kurulan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) ile nüfusun yaş, cinsiyet ve yerleşim yeri dağılımlarında önceki nüfus sayımlarına kıyasla anlamlı farklar gözlenmiş; bu doğrultuda, ADNKS verilerine dayalı güncellenmiş projeksiyonlar esas alınarak ulusal ve bölgesel düzeyde yeni ağırlık katsayıları üretilmiştir.

Hanehalkı Bütçe Anketi'nin yıllık uygulaması, her ay yaklaşık 1272 farklı hanenin dönüşümlü olarak izlenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Veriler, görüşme, kayıt ve gözlem yöntemleriyle toplanmış; her anketör, sorumlu olduğu haneleri ay boyunca ortalama altı kez ziyaret ederek tüketim harcamalarını haftalık olarak, gelir bilgilerini ise anket ayının sonunda kaydetmiştir. İlk ziyarette sosyo-ekonomik bilgiler alınarak kayıt defteri kullanımı açıklanmış, takip eden ziyaretlerde hanehalkının harcamaları kayıt defteri ve görüşme yoluyla izlenmiş; son görüşmede ise bireylerin istihdam ve gelir bilgileri derlenmiştir.

Hanehalkı Bütçe Anketi kapsamında üç temel veri seti elde edilmiştir. Birincisi, hanehalkının sosyo-ekonomik durumunu yansıtan; konut tipi, mülkiyet durumu, ısıtma sistemi, konut olanakları, sahip olunan eşyalar ve ulaştırma araçları gibi özelliklerdir. İkinci grup, alt tüketim kalemlerine göre sınıflandırılmış harcama tutarlarını içeren tüketim harcaması verileridir. Üçüncü olarak ise fert düzeyinde yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, istihdam bilgileri (meslek, iktisadi faaliyet, işteki durum) ile son 12 ayda elde edilen faaliyet ve faaliyet dışı kullanılabilir gelir bilgileri yer almaktadır.

Çalışmada kullanılacak tüketim verileri, hane üyeleri tarafından tutulan harcama defterlerinden derlenmiş ve tüketim veri seti oluşturulurken mal ve hizmet tüketimi, Amaçlara Göre Bireysel Tüketim Sınıflamasına (COICOP) göre sınıflandırılmıştır. Toplam yıllık tüketim ise aylık değerlerin 12 ile çarpılmasıyla hesaplanmıştır.

HBA'da gelir verileri, hanede yaşayan fertlerin önceki 12 ayda elde ettiği emek, sermaye ve transfer gelirlerinden oluşmakta ve yıllık bireysel kullanılabilir gelir olarak hesaplanmaktadır. Hane düzeyindeki kullanılabilir gelir, bireysel gelirlerin toplamından tüketim dışı harcamalar ve düzenli yardımların çıkarılmasıyla elde edilir. Bu gelir verileri, geçmiş döneme ait olduğu için anket ayına göre enflasyonla düzeltilmiştir.

Zaman içindeki değişimleri net bir şekilde görebilmek amacıyla, analizde kullanılan gelir ve tüketim değişkenleri TÜİK Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100) baz alınarak enflasyondan arındırılmıştır.

Ampirik analize hazırlık sürecinde, veri kalitesini artırmak ve tahmin sonuçlarının güvenilirliğini sağlamak amacıyla veri setine bir dizi temizleme ve düzenleme işlemi uygulanmıştır. İlk olarak, hanehalkı reisinin ekonomik karar alma yetkinliği ve tüketimin yaşam döngüsü teorisi göz önünde bulundurularak, örneklem 20 yaş ve üzeri hanehalkı sorumluları ile sınırlandırılmıştır. Bu kısıtlama nedeniyle analiz dışında bırakılan 74 hane, toplam örneklem yalnızca %0.085'ini oluşturduğundan, sonuçlar üzerinde ihmal edilebilir bir etkiye sahip olduğu değerlendirilmiştir.

Veri temizleme sürecinin devamında, nominal değişkenlerdeki aşırı uç değerlerin neden olabileceği sapmaları önlemek amacıyla, anlamsız veya hatalı kaydedildiği düşünülen yıllık 100 TL'nin altındaki gelir beyanları analize dahil edilmemiştir. Ayrıca, özellikle tüketim ve gelir gibi çarpık dağılan değişkenlerdeki uç değerlerin etkisini daha da azaltmak ve regresyon analizlerinin güvenilirliğini artırmak için, logaritmik reel gelir ve logaritmik reel tüketim değişkenlerine simetrik bir kırpma (*trimming*) yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemle, veri setindeki en alt ve en üst yüzde birlik (%1–%99) dilimlerde yer alan gözlemler analiz dışı bırakılmıştır. Söz konusu bu yaklaşım, Deaton (1997) ve Wooldridge (2001) tarafından da belirtildiği üzere, bu tür değişkenlerle çalışırken önerilen standart bir uygulamadır. Tüm bu temizleme işlemleri sonucunda, analiz için toplam 84164 gözlem içeren nihai bir örneklem elde edilmiştir.

Son olarak, modelin ekonometrik yapısını oluşturmak amacıyla, tüketim-gelir ilişkisindeki doğrusal olmayan yapıyı yakalamak ve tahmin edilecek katsayıları esneklik olarak yorumlayabilmek için temel değişkenler doğal logaritmik forma dönüştürülmüştür.

Bu çerçevede, modelin bağımlı değişkeni logaritmik reel tüketim ($\ln C$), temel açıklayıcı değişkeni ise logaritmik reel gelir ($\ln Y$) olarak tanımlanmıştır.

3.2.1. Kullanılan Veri Setine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2011–2018 yıllarına ait Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) mikro verileri kullanılmıştır. Bağımlı değişken olan reel tüketim ve bağımsız değişken olan reel gelir değişkenlerinin ikisi de logaritmik forma dönüştürülerek normalize edilmiştir. Söz konusu dönüşüm, dağılımlarının sağa çarpıklığını azaltmış, varyansı düşürmüş ve regresyon analizlerinde uç değerlerin etkisini sınırlamıştır.

Bireylerin yaş dağılımı ortalama 49.9 olup, minimum 20, maksimum 99 yaş aralığını kapsamaktadır. Yaş gruplarına göre dağılımlar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2.

Yaş Gruplarına Göre Birey Sayıları

Yaş Grubu	Birey Sayısı
20-24	447
25-29	4193
30-34	8213
35-39	10290
40-44	10646
45-49	10250
50-54	9840
55-59	8556
60-64	7243
65-69	5500
70-74	3862
75+	5124

Örneklemdaki bireyler üç kuşak (nesil) grubuna ayrılmıştır. Birinci kuşak 1960 yılı öncesi doğumluları, ikinci kuşak 1960-1979 arası doğanları, üçüncü kuşak ise 1980 ve sonrası doğanları ifade etmektedir. Dağılıma göre bireylerin yaklaşık %49'u ikinci kuşağa, %34'ü birinci kuşağa ve %17'si üçüncü kuşağa aittir. Gözlemlenebilir

heterojenliği kontrol altına alan sosyo-demografik değişkenlerin analize dahil edilmesi kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, farklı tarihsel olaylar neticesinde tüketim alışkanlıkları yapısal olarak farklılaşan nesillerin etkisini ayırtmak üzere kohort değişkeni kullanılmıştır. Bu çalışmada, söz konusu sosyo-demografik değişkenlerle birlikte tüketim kararlarındaki gözlemlenebilir farklılıkların ana değişkenlerin katsayıları üzerinde yaratacağı potansiyel sapmanın önüne geçilmek hedeflenmiştir.

Modelde kullanılan diğer değişkenler ise gayrimenkul sahipliği, eğitim düzeyi, cinsiyet ve hanehalkı büyüklüğü değişkenleridir.

Gayrimenkul sahipliği değişkeni, hanelerin herhangi bir gayrimenkul sahibi olup olmadığını ifade etmektedir.⁹ Bireylerin yaklaşık %28'i herhangi bir gayrimenkule sahip değilken, yaklaşık %72'sinin herhangi bir gayrimenkul sahipliği bulunmaktadır. Ayrıca bu değişken, kuşaklarla etkileşimli olarak tüketim düzeyini etkileyen önemli bir faktör olarak modele dahil edilmiştir.

Eğitim düzeyi ise üç temel gruba ayrılmıştır. Okuryazar olmayan ya da en son mezun olduğu okul ilköğretim veya altı olanlar veri setinin yaklaşık %56'sını, lise mezunları ise yaklaşık %29'unu son olarak da lisans ve üzeri mezunların oranı ise %15'ini oluşturmaktadır.

Cinsiyet değişkenine göre ise veri setinin yaklaşık %87'sini erkek, %13'ünü kadın bireyler oluşturmaktadır.

Emeklilik durumu ise hanehalkından sorumlu bireylerin analiz yılları itibarıyla emekli maaşı alıp almadığını göstermektedir. Örnekleme bireylerin yaklaşık %70'i çalışma hayatında aktifken %30'u ise emeklidir.

Hanehalkı büyüklüğü değişkeni ise yenilenmiş OECD ölçeğine göre eşdeğer hane büyüklüğünü ifade etmektedir. Hanedeki ilk yetişkin için bir, 14 ve daha yukarı yaştaki fertler için 0.5, 14 yaşından küçük fertler için 0.3 değerleri dikkate alınarak hesaplanan hanehalkı büyüklüğüdür. Normal hanehalkı büyüklüğü, hanedeki kişi sayısının basit toplamıdır; bireylerin yaşa göre farklı ihtiyaçlarını ve ortak tüketimden doğan ölçek ekonomilerini göz ardı eder. OECD yetişkinlere ve çocuklara farklı ağırlık verip ortak harcamaları dikkate alarak refah göstergelerini demografik kompozisyonundan arındırır. Bu nedenle gelir ya da tüketimi kişi başına değil, eşdeğer hane büyüklüğü başına karşılaştırmak yanlılığı azaltmaktadır.

⁹ Gayrimenkul sahipliği ile sadece oturlan konut değil kullanılsın ya da kullanılmasın hanenin sahip olduğu tüm gayrimenkul cinsleri (apartman sahipliği, yazlık sahipliği, tarla sahipliği, arsa sahipliği, dükkan sahipliği vb.) kastedilmiştir.

Temel değişkenlere (tüketim, gelir ve yaş) ilişkin tanımlayıcı istatistikler¹⁰ incelendiğinde veri seti hem ekonomik hem demografik çeşitliliği yansıtmaktadır. Bu yapı, sonraki bölümlerde gerçekleştirilecek regresyon analizlerinde gelir, yaş ve kuşak etkileri dahil olmak üzere tüketim davranışlarının ekonometrik olarak güvenilir biçimde tahmin edilmesine olanak sağlamaktadır.

3.3. Havuzlanmış Yatay Kesit Veri Analizi

Bu çalışmada kullanılan havuzlanmış yatay kesit veri analizinin temelinde, her yıl hedeflenen nüfustan rastgele seçilen yeni bir örneklemin alınması yatar. Zamanla bireylerin özellikleri ve davranışları değişebileceğinden, bu verilerde gözlemler genellikle aynı dağılımdan gelmez; ancak birbirlerinden bağımsız oldukları varsayılabilir (Wooldridge 2001, 128)

Havuzlanmış kesit verileri ile panel veri arasındaki temel fark panel veride aynı bireyler, haneler veya firmalar zaman içinde tekrar tekrar gözlemlenirken, havuzlanmış kesitlerde her dönem için farklı bireyler yer alır. Eğer aynı bireyler tesadüfen birden fazla yıl veri setinde yer alıyorsa, bu durum dikkate alınmaz ve örneklemin rastlantısal doğası korunur.

Bu tür verilerle analiz yapılırken, klasik kesit analizinde kullanılan tüm ekonometrik yöntemler uygulanabilir. Ancak zamanla ortaya çıkan makroekonomik ya da yapısal değişimleri kontrol altına alabilmek için, modellere mutlaka dönem (örneğin yıl) sabitleri dahil edilmelidir (Wooldridge 2001, s. 129)

Basit doğrusal regresyon formu 18 numaralı eşitlik gibi yazılır:

$$y = \beta_0 + \beta_1 X_i + u_i \quad (19)$$

Eşitlik (19), temel doğrusal regresyon modelini göstermektedir. Bu modelde, y bağımlı (açıklanan) değişkeni, β_0 sabit terimi, X_i açıklayıcı değişkeni, β_1 ise bu değişkenin katsayısını ifade eder. u_i ise i gözlemine ait hata terimidir.

En küçük kareler yöntemi tahmincisini türetebilmek için, hata teriminin beklenen değerinin sıfır olduğu ve açıklayıcı değişken ile hata terimi arasında kovaryansın sıfır olduğu varsayılmalıdır (Wooldridge, 2013, s. 28).

¹⁰ Analiz kapsamında incelenen her yılın temel değişkenlere (gelir, tüketim ve yaş) ilişkin tanımlayıcı istatistikleri tablo olarak Ek'te sunulmuştur.

$$E(u) = 0, \quad (20)$$

$$\text{Cov}(x, u) = E(xu) = 0, \quad (21)$$

Eşitlik (20) ve (21), hata terimi ile açıklayıcı değişken arasındaki ilişkisiz olma varsayımını ifade etmektedir. β_0 ve β_1 katsayılarının bilinmemesi durumunda y ve x değişkenlerinin gözlemlenebilmesi için aşağıdaki iki eşitlik yazılmalıdır.

$$E(y - \beta_0 - \beta_1 x) = 0, \quad (22)$$

$$E[x(y - \beta_0 - \beta_1 x)] = 0, \quad (23)$$

(22) ve (23) numaralı eşitlikler, β_0 ve β_1 gibi bilinmeyen parametreler nedeniyle anakütledeki x ve y 'nin ortak olasılık dağılımına getirilen iki kısıtı yansıtır. β_0 ve β_1 katsayılarına iyi tahmin ediciler elde etmek amacıyla Momentler Yöntemi (*Moments Methods*) yaklaşımı uygulanabilir (Wooldridge, 2013, s.28).

$$n^{-1} \sum_{i=1}^n (y_i - \widehat{\beta}_0 - \widehat{\beta}_1 x_i) = 0 \quad (24)$$

$$n^{-1} \sum_{i=1}^n x_i (y_i - \widehat{\beta}_0 - \widehat{\beta}_1 x_i) = 0 \quad (25)$$

Eşitlik (24) ve (25) $\widehat{\beta}_0$ ve $\widehat{\beta}_1$ için çözülürse eşitlik (25) elde edilir:

$$\bar{y} = \widehat{\beta}_0 + \widehat{\beta}_1 \bar{x}^{11} \quad (26)$$

Eşitlik (26) yardımıyla β_0 katsayısı β_1 , $\bar{y}$ ve $\bar{x}$ cinsinden yazılabilir.

$$\widehat{\beta}_0 = \bar{y} - \widehat{\beta}_1 \bar{x} \quad (27)$$

¹¹ $\bar{y}$, y_i örneklem ortalamasını, $\bar{x}$ de x_i örneklem ortalamasını ifade etmektedir ve sırasıyla $n^{-1} \sum_{i=1}^n y_i$ ve $n^{-1} \sum_{i=1}^n x_i$ formüllerine eşittir.

Eşitlik (24) ve (25)'de yer alan n^{-1} terimi çözümü etkilemediğinden çıkarılır ve (27) numaralı eşitlik (25) numaralı eşitlikte yerine yazılarak eşitlik (28) elde edilir.

$$\sum_{i=1}^n x_i(y_i - \bar{y}) = \widehat{\beta}_1 \sum_{i=1}^n x_i(x_i - \bar{x}). \quad (28)$$

$$\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 > 0 \quad (29)$$

Eşitlik (29) sıfırdan büyük olduğuna göre $\widehat{\beta}_1$ katsayısı (30) numaralı eşitlik gibi yazılır:

$$\widehat{\beta}_1 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2} \quad (30)$$

β_0 için (27) numaralı eşitlik, β_1 için ise (30) numaralı eşitlik En Küçük Kareler tahmini olarak adlandırılır. Ayrıca, önceki denklemleri doğrulamak amacıyla $x = x_i$ durumunda β_0 ve β_1 kullanılarak y için tahmin edilen değer de eşitlik (31)'deki gibi yazılır:

$$\hat{y}_i = \widehat{\beta}_0 + \widehat{\beta}_1 x_i \quad (31)$$

Buna ek olarak, gerçek değeri y_i ile tahmin edilen $\hat{y}_i$ değeri arasındaki fark, i gözlemi için artık terimini vermekte ve eşitlik (32) gibi yazılmaktadır.

$$\hat{u}_i = y_i - \hat{y}_i = y_i - \widehat{\beta}_0 - \widehat{\beta}_1 x_i \quad (32)$$

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus ise artık terimleriyle eşitlik (18)'deki hata terimlerinin aynı olmamasıdır. Denklem (33)'deki β_0 ve β_1 değerleri artık terimlerin kareleri toplamını en küçük yapacak şekilde seçilir.

$$\sum_{i=1}^n \hat{u}_i^2 = \sum_{i=1}^n (y_i - \hat{\beta}_0 - \hat{\beta}_1 x_i)^2 \quad (33)$$

EKK sabit terimi ve eğim katsayısı belirlendikten sonra, EKK regresyon doğrusu şu şekilde kurulur¹²:

$$\hat{y} = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 x \quad (34)$$

¹² En küçük kareler yöntemi ile ilgili tüm denklemler J. M. Wooldridge'in (2013) Introductory Econometrics: A Modern Approach isimli kitabından alınmıştır.

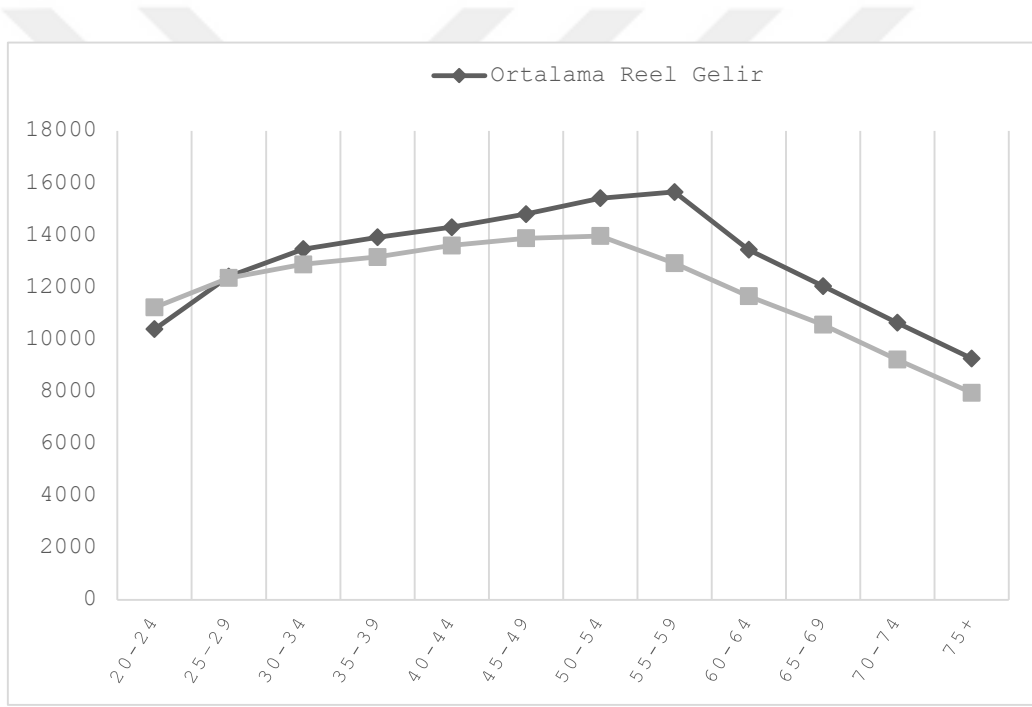
BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Kullanılan Bazı Değişkenlere İlişkin Betimsel Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, 2011–2018 Hanehalkı Bütçe Anketi mikro veri setine dayalı betimsel bir analiz sunulmaktadır. Analizde, sosyo-demografik kontrol değişkenlerin yıllık ortalama reel tüketim ve gelir eğilimleri ele alınmaktadır.

4.1.1. Yaş Gruplarının Betimsel Bulguları

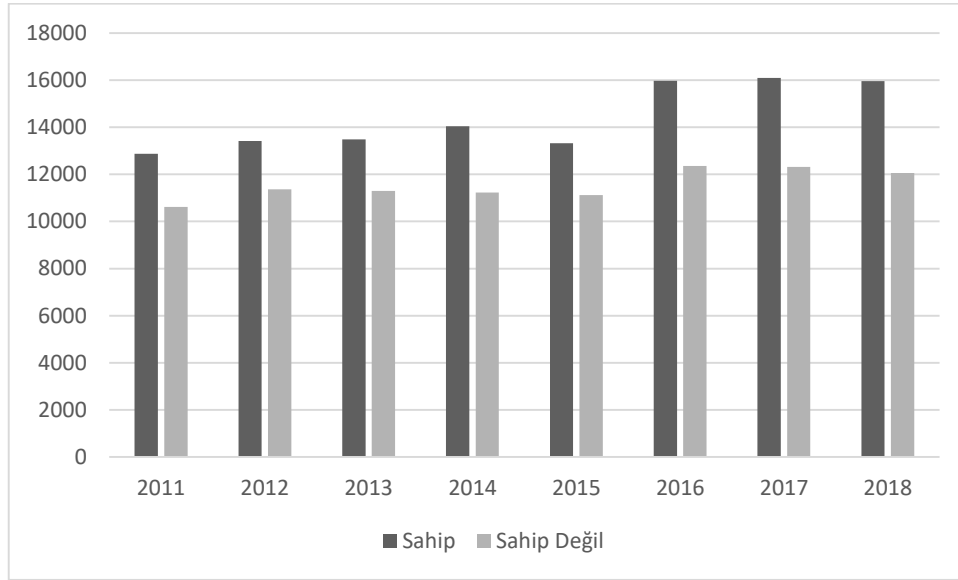

Şekil 1. Yaşam Döngüsü Boyunca Ortalama Reel Gelir Tüketim Grafiği

Şekil 1’de 2011-2018 dönemi ortalaması alınarak Türkiye’deki hanehalklarının yaşam döngüsü boyunca sergilediği reel gelir ve tüketim seyrini bütünsel bir bakışla ortaya koyulmaktadır. Kariyerin başlangıcı olan 20’li ve 30’lu yaşlarda, iş gücü piyasasına yeni giren bireylerin artan deneyimle birlikte gelirleri ve buna paralel olarak tüketimleri de hızla yükselmektedir. Bu yükseliş trendi, hanehalklarının en yüksek verimliliğe ulaştığı orta yaşlarda tepe noktasına ulaşır. Dikkat çekici bir şekilde, tüketimin 50-54 yaş aralığında zirve yaparken, gelirin tepe noktasının 55-59 yaş aralığında

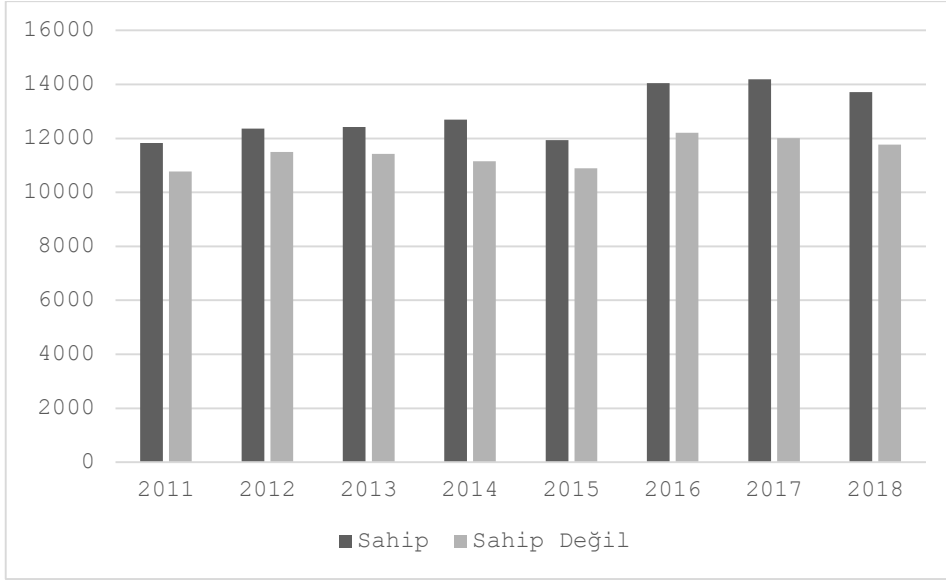
gerçekleşmesi diğer bir ifadeyle tüketimin gelirden daha önce zirve yapması, hanehalklarının yaklaşan emekliliği öngörerek harcamalarını bilinçli bir şekilde daha erken bir aşamada azaltmaya başladığı şeklinde yorumlanabilir. 60'lı yaşlardan itibaren emeklilikle birlikte gelirden yaşanan keskin düşüşe rağmen, tüketimin daha yumuşak bir azalma gösterdiği görülmektedir. Özetle, grafikteki tüm bu seyir, hanehalklarının ekonomik kararlarını yaşam boyu bir perspektifle rasyonel bir şekilde planladığına dair güçlü bir betimsel kanıt sunmaktadır.

4.1.2. Gayrimenkul Sahipliğinin Betimsel Bulguları

Şekil 2. Gayrimenkul Sahipliği Durumuna Göre Ortalama Reel Gelir

Şekil 2’de 2011–2018 döneminde gayrimenkul sahipliği durumuna göre yıllık ortalama reel gelir düzeylerini karşılaştırılmaktadır. Tüm yıllar itibarıyla gayrimenkul sahiplerinin ortalama gelirleri sahip olmayanlara kıyasla fazladır. 2011–2015 arasındaki gelir farkı görece sınırlıyken 2016’dan itibaren sahiplerde belirgin bir seviye artışıyla birlikte aradaki farkın açıldığı gözlenmektedir. Gayrimenkul sahibi olmayan grupta artış daha ılımlı olup aynı yıllarda seviye farkı görece olarak büyümektedir. İncelenen dönem boyunca gayrimenkul sahipleri lehine bir gelir farkının olduğu ve bu farkın zamanla büyüme eğiliminde olduğunu görülmektedir.

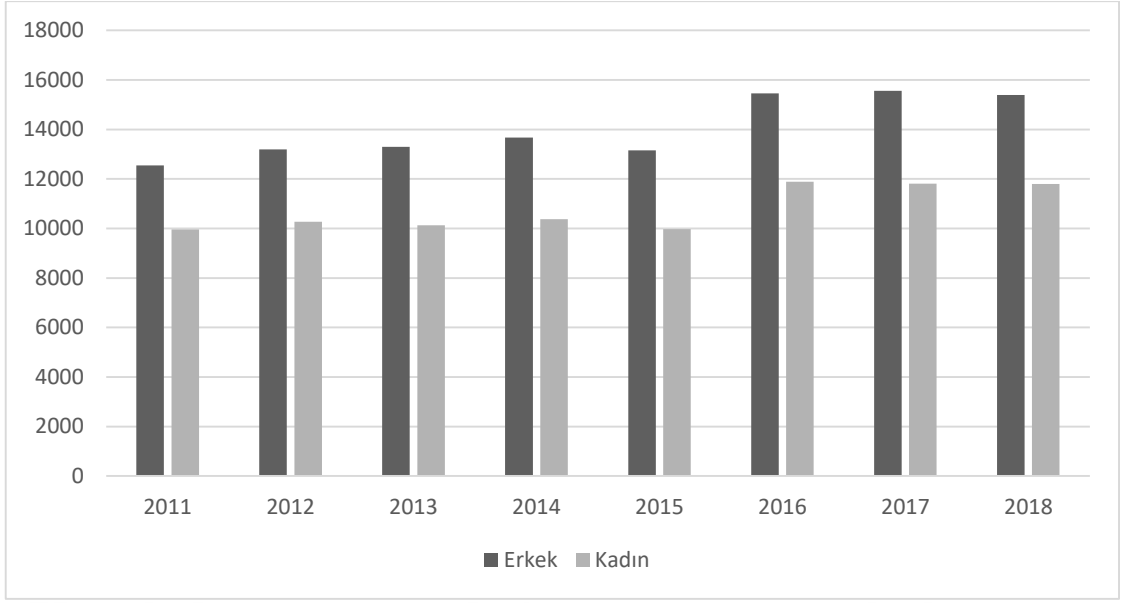
Şekil 3. Gayrimenkul Sahipliği Durumuna Göre Ortalama Reel Tüketim

Şekil 3'te 2011–2018 döneminde gayrimenkul sahipliği durumuna göre yıllık ortalama reel tüketim düzeyleri gösterilmektedir. Dönem boyunca gayrimenkul sahibi olan hanelerin ortalama reel tüketimleri sahip olmayanların üzerinde seyretmektedir. 2011–2014 arasında fark görece sınırlı seyrederken 2015'te her iki grupta kısa süreli bir gerileme, 2016'da ise belirgin bir seviye artışıyla birlikte aradaki farkın açıldığı görülmektedir. İncelenen dönem boyunca gayrimenkul sahipliğine dayalı bir tüketim eşitsizliğinin varlığı ve bu eşitsizliğin incelenen dönemde artma eğiliminde olduğunu görülmektedir.

Sonuç olarak, Şekil 2 ve Şekil 3 birlikte değerlendirilirse sahiplik durumuna bağlı seviye farkının tüketimde de kalıcı olduğu ancak farkın büyüklüğü ve dalgalanmasının gelirden daha belirgin olduğu görülmektedir. 2016 sonrası sıçrama gelire daha keskin yansırken, tüketime ise daha sınırlı yansımaktadır. 2018'deki zayıflama da gelirden daha güçlü, tüketimde ise daha ılımlıdır.

4.1.3. Cinsiyetin Betimsel Bulguları

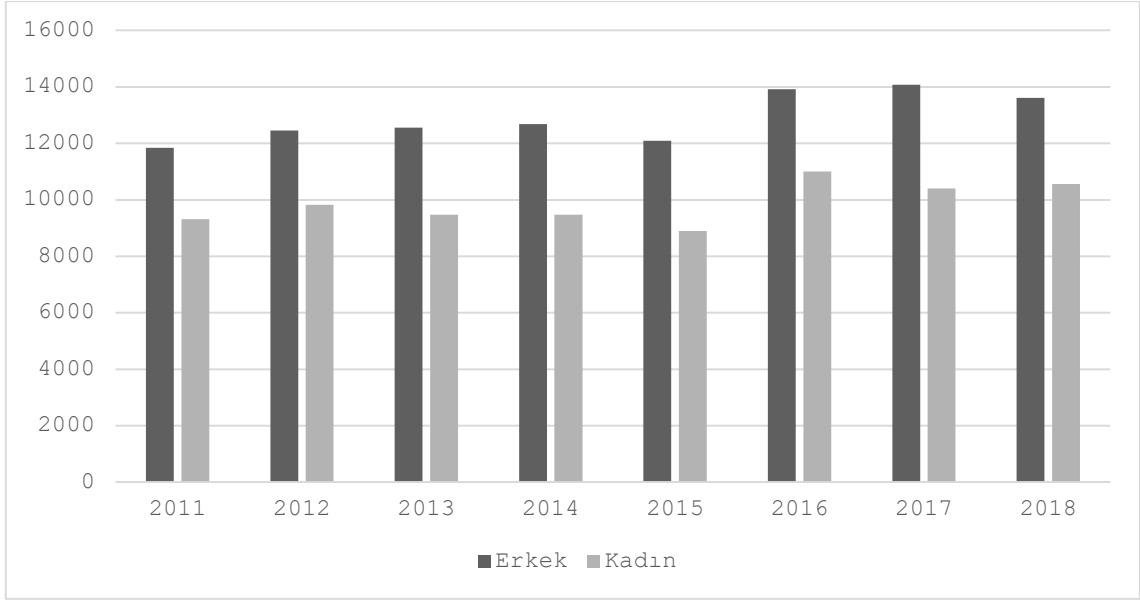
Şekil 4'te, 2011-2018 döneminde erkeklerin ortalama reel gelirinin kadınlardan incelenen dönem boyunca daha yüksek olduğunu ve aradaki mutlak gelir farkının zamanla daha da açıldığını göstermektedir. Yıllar içinde genel bir gelir artışı yaşansa da bu artış cinsiyetler arasındaki gelir eşitsizliğini azaltmadığı aksine derinleştirdiği görülmektedir.

Şekil 4. Cinsiyete Göre Ortalama Reel Gelir Grafiği

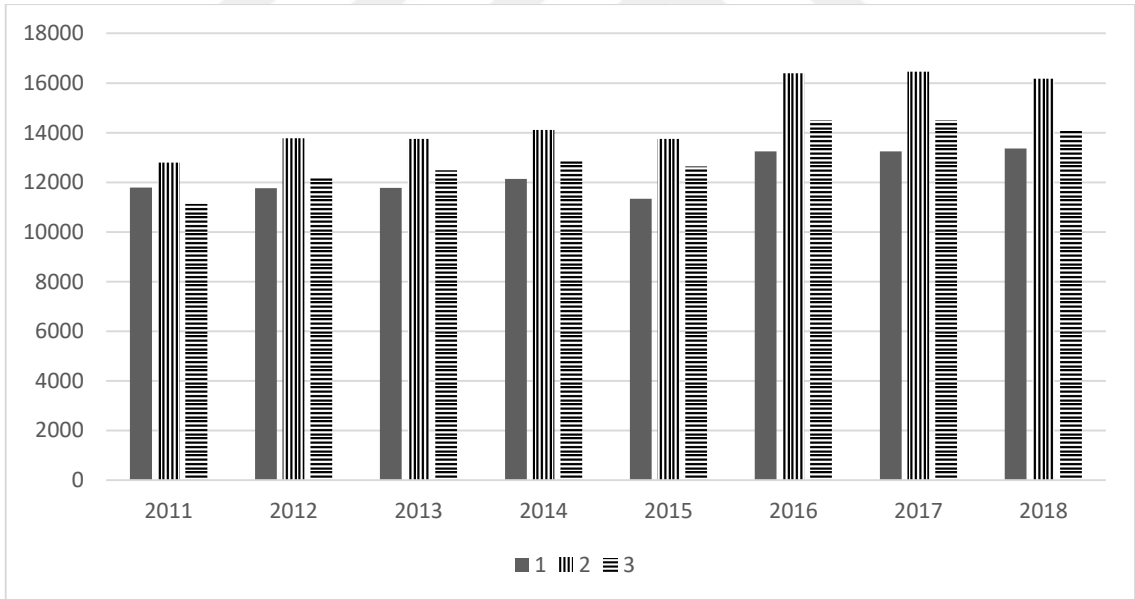
Şekil 5'te ise cinsiyete göre ayrıştırılmış 2011-2018 dönemi ortalama reel tüketim harcamalarını göstermektedir. Bu grafiğin Şekil 4'te gösterilen grafikte neredeyse birebir aynı deseni takip ettiği görülmektedir. Erkeklerin ortalama reel tüketim harcamaları, incelenen yıllar boyunca kadınlarınkinden istikrarlı bir şekilde daha yüksektir. Bu durum, cinsiyete dayalı gelir eşitsizliğinin doğrudan harcama gücüne ve yaşam standartlarına yansıdığını göstermektedir.

Aynı zamanda, Şekil 4'teki ortalama reel gelir grafiğinde olduğu gibi, şekil 5'te de iki cinsiyet arasındaki mutlak farkın zamanla açılma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum gelirdeki eşitsizliğin tüketim alışkanlıklarına yansyarak mevcut ekonomik farkı daha da görünür kıldığını göstermektedir.

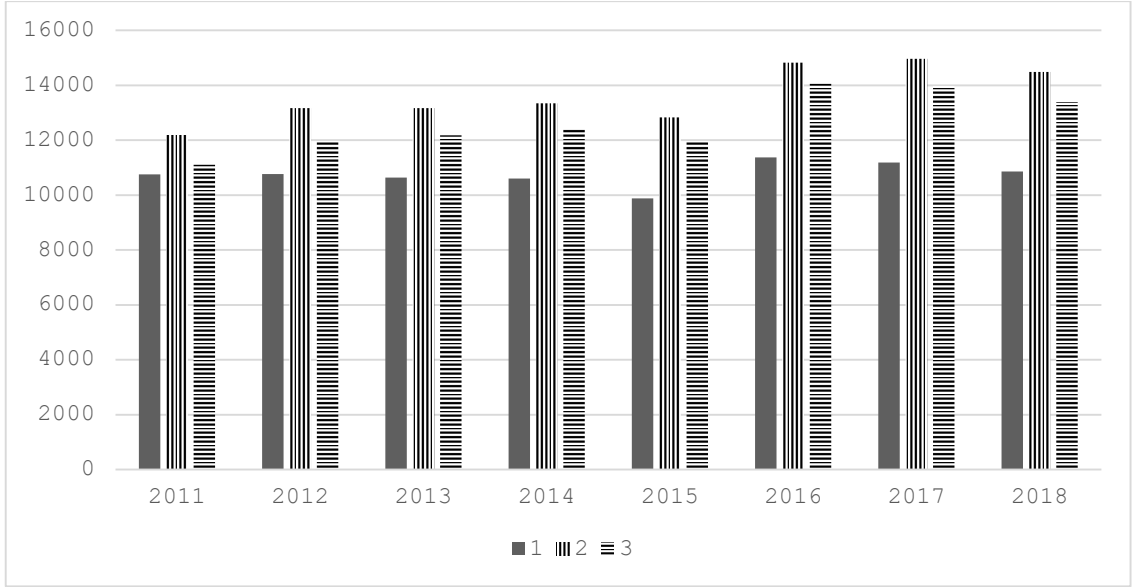

Şekil 5. Cinsiyete Göre Ortalama Reel Tüketim Grafiği

4.1.4. Nesillerin Betimsel Bulguları

Şekil 6. Nesillerin 2011-2018 Dönemindeki Ortalama Reel Gelir Grafiği

Şekil 7. Nesillerin 2011-2018 Dönemindeki Ortalama Reel Tüketim Grafiği

Şekil 6, 2011-2018 dönemi için üç farklı neslin ortalama reel gelir seyrini Şekil 7 ise aynı dönem için üç farklı neslin ortalama reel tüketim grafiğini göstermektedir. 1. Nesil 1960 öncesi doğanları, 2. nesil 1960-1979 arası doğanları ve 3. Nesil 1980 ve sonrası doğanları ifade etmektedir. Gözlemlenen dönem boyunca, kariyerlerinin zirvesindeki orta yaş kuşağı (2. nesil) istikrarlı bir şekilde en yüksek geliri ve tüketimi elde ederken, meslek hayatının başındaki genç kuşak (3. nesil) beklendiği üzere 2. nesle göre daha düşük gelir ve tüketim düzeyinde kalmıştır. Tüm nesillerin gelirinde genel bir artış trendi ve buna bağlı olarak tüketim düzeylerinde genel bir artış yaşanmasına rağmen, nesiller arasındaki bu gelir hiyerarşisinin istikrarlı bir şekilde korunması, gelirin bireylerin yaşam döngüsündeki evreye güçlü bir şekilde bağlı olduğunu göstermektedir.

4.2. Havuzlanmış Yatay Kesit Veri Analizi Sonuçları

Çalışmanın bu bölümde, Türkiye'deki hanehalklarının reel tüketim harcamalarını belirleyen temel sosyo-ekonomik ve demografik faktörleri ekonometrik yöntemlerle analiz edilmektedir. Bağımlı değişken olarak logaritmik reel tüketim harcaması, bağımsız değişken olarak ise logaritmik reel gelir ve kontrol değişkenleri havuzlanmış yatay kesit veri analiziyle incelenmektedir. Çalışmanın temel odak noktası ise aktif çalışma hayatındaki (emekli olmayan) ve emeklilik dönemindeki bireylerin tüketim davranışları arasındaki yapısal farklılıkları ortaya koymak ve söz konusu gruplar için gelirin, servetin ve demografik özelliklerin tüketim üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak

incelemektir. Analiz, tüm örnekleme kapsayan bütün model (Model 1), hanehalkı sorumlusunun emekli olduğu (Model 2) ve hanehalkı sorumlusunun çalışma hayatında aktif olarak bulunduğu (Model 3) üç ayrı model çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin 2011-2018 dönemi için yapılan havuzlanmış yatay kesit veri analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3.

Tüketim Harcamalarının Havuzlanmış Yatay Kesit Analizi Sonuçları

	Bütün model (1)	Emekliler (2)	Emekli olmayanlar (3)
Logaritmik reel gelir	.6753*** (0.0033)	.6245*** (0.0071)	.6796*** (0.0039)
Yaş	.0018*** (0.0002)	.0055*** (0.0011)	.0029*** (0.0003)
Yaş²	-.0001*** (0.0000)	-.0000 (0.0000)	-.0001*** (0.0000)
Yıllar			
2011	.0274*** (0.0059)	.0409*** (0.0108)	.0163** (0.0071)
2012	.0305*** (0.0059)	.0464*** (0.0106)	.0188*** (0.0071)
2013	.0294*** (0.0058)	.05214*** (0.0107)	.0168** (0.0069)
2014	.0202*** (0.0058)	.0294*** (0.0107)	.0144** (0.0069)
2015	.0021 (0.0057)	.0015 (0.0104)	.0012 (0.0067)
2016	.0208*** (0.000)	.0240** (0.0103)	.0192*** (0.0068)
2017	.0192*** (0.0057)	.0100 (0.0104)	.0240*** (0.0068)
Gayrimenkul sahipliği	.0259*** (0.0075)	.0353*** (0.0100)	.0075 (0.0108)
Gayrimenkul sahipliği- nesil etkileşim terimi			
2.nesil	-.0373*** (0.0085)	.0050 (0.0171)	-.0257** (0.0117)
3.nesil	-.0726*** (0.0101)	-.1664 (0.2850)	-.0536*** (0.0128)
Nesil			
2.nesil	.0510*** (0.0092)	.01670 (0.0181)	.0514*** (0.0125)
3.nesil	.0603***	-.0334	.0447***

	(0.0123)	(0.2850)	(0.0153)
Eğitim			
Lise	.0828*** (0.0035)	.0782*** (0.0064)	.0826*** (0.0043)
Lisans ve üzeri	.1473*** (0.0051)	.1741*** (0.0096)	.1420*** (0.0061)
Cinsiyet	-.0390*** (0.0044)	.0024 (0.0109)	-.0197*** (0.0053)
Hanehalkı büyüklüğü	.0523*** (0.0022)	.0796*** (0.0046)	.0519*** (0.0026)
Sabit	2.7997*** (0.0319)	3.2074*** (0.0652)	2.7354*** (0.0378)
R²	0.5715	0.4933	0.6004
Gözlem sayısı	84164	25224	58940

t istatistik değerleri parantez içinde verilmiştir. ***p<0.01, **p<0.05, p*<0.1

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre reel gelirin reel tüketim üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir ($p<0.01$). 84164 bireyin yer aldığı bütün modelde (Model (1)), reel gelirden meydana gelen %1'lik bir artışın diğer tüm değişkenler sabitken reel tüketim harcamalarını yaklaşık %0.68 arttırdığı görülmektedir. Alt grup analizlerine bakıldığında ise hanehalkı sorumlusunun emekli olduğu ve olmadığı durumda gelirin tüketim üzerindeki etkisi farklılaşmaktadır. Model (2)'de reel gelirden meydana gelen %1'lik artış diğer tüm değişkenler sabitken, reel tüketim harcamalarını yaklaşık %0.63 arttırdığı, hanehalkı sorumlusunun aktif çalışma hayatında olduğu Model (3)'te ise reel gelirden meydana gelen %1'lik bir artışın diğer tüm değişkenler sabitken tüketim harcamalarını yaklaşık %0.68 arttırdığı görülmektedir.

Keynesyen tüketim fonksiyonuna $Yaş$ ve $Yaş^2$ değişkenlerinin eklenmesinin temel gerekçesi, tüketim harcamalarının yaşa bağlı olarak doğrusal olmayan bir desen izleyip izlemediğini ampirik olarak sınamaktır. Tüm örneklem (Model (1)) ve emekli olmayanlar (Model (3)) için $Yaş$ katsayısı pozitif ve anlamlı ($p<0.01$), $Yaş^2$ katsayısı negatif ve anlamlıdır ($p<0.01$). Bu sonuç, tüketimin yaş ilerledikçe arttığını ancak belirli bir eşikten sonra azaldığını; dolayısıyla yaş–tüketim ilişkisinin doğrusal olmadığını açıkça göstermektedir. Buna karşın emekliler alt örnekleminde $Yaş$ katsayısının istatistiksel olarak anlamlı ($p<0.01$), $Yaş^2$ katsayısının ise anlamsız olması ($p>0.01$), emeklilik döneminde eğriselliğin belirgin ölçüde düzleştiğini ve ilişkinin istatistiksel olarak lineer bir seyir izlediğini düşündürmekte ve bu doğrultuda katsayının işaretine bağlı olarak yaşın her ilave yılında tüketimde küçük ama anlamlı bir artış gözlenmektedir. Bu bütünlük, tüketimin yaşa bağlı olarak oluşturduğu kambur profilin esasen emeklilik

öncesi dönemde belirginleştğini, emeklilik sonrasında ise daha ılımlı ve tek eğimli bir patikanın öne çıktığını ifade etmektedir.

Çalışmada nesil etkilerini ölçmek amacıyla, hanehalkı sorumlusunun doğum yılına göre tanımlanan nesil (kuşak) değişkenleri kullanılmıştır. Böylelikle aynı yaş grubunda yer alan ancak farklı doğum yıllarına sahip bireylerin de gelir tüketim ilişkisindeki farklılıklar incelenmektedir. Gelir ve diğer kontrol değişkenleri sabit tutulduğunda Model (1) ve Model (3)'te birinci, diğer bir ifadeyle en eski nesile göre ikinci ve üçüncü nesil hanelerin tüketim düzeyleri anlamlı bir şekilde daha yüksektir ($p<0.01$). Model (2)'de ise gelir ve diğer kontrol değişkenleri sabit tutulduğunda birinci nesile göre ikinci ve üçüncü nesil haneler arasında tüketim düzeyinde anlamlı bir fark bulunamamıştır. Kuşaklar arası tüketim farklılıklarının, esasen aktif çalışma hayatındaki nüfus için geçerli bir dinamik olduğunu, ancak emeklilik dönemine girildiğinde bu ayrımın ortadan kalkarak daha homojen bir tüketim yapısının belirdiğini güçlü bir şekilde ima etmektedir.

Servet değişkeninin bir göstergesi olarak modele eklenen gayrimenkul sahipliğinin gelir ve diğer tüm kontrol değişkenler sabitken tüm hanelerin yer aldığı Model (1) ve sadece emekli olan hanelerin yer aldığı Model (2)'de istatistiksel olarak anlamlı ve hanehalkı tüketim düzeyinin üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Model (1)'de diğer tüm değişkenler sabitken gayrimenkul sahibi olan hanelerin tüketimleri gayrimenkul sahibi olmayan hanelere kıyasla yaklaşık %3 daha fazladır. Mülkiyetin, bütün örneklemin yer aldığı modelde tüketim üzerinde pozitif bir varlık etkisi yarattığı görülmektedir. Ayrıca Model (2)'nin sonuçlarına bakıldığında ise gayrimenkul sahibi olan emekli hanelerin tüketim düzeyleri, gayrimenkul sahibi olmayan emekli hanelere kıyasla ortalama %4 daha yüksektir. Bu durum, emeklilik döneminde konut mülkiyetinin barınma maliyetlerini ortadan kaldırarak harcanabilir geliri artırması ve güvence hissi yaratarak tüketim kararlarını desteklemesi ile açıklanabilir. Aktif çalışma hayatına sahip bireylerden oluşan Model (3)'te ise diğer tüm değişkenler sabitken gayrimenkul sahibi olmanın tüketim düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı açıktır.

Gayrimenkul sahipliği ve nesil (kuşak) değişkeninin etkileşim teriminin modele dahil edilmesinin nedeni ise, gayrimenkul sahibi olmanın tüketim üzerindeki etkisinin kuşaklar arasında farklılaşıp farklılaşmadığını ampirik olarak test etmektir. Gayrimenkul sahibi olmak Model (1)'de referans kuşağa (birinci nesil) kıyasla ikinci neslin tüketim düzeyini ortalama %3.73, üçüncü neslin tüketimini ise ortalama %7.26 oranında azaltmaktadır ve her iki katsayı da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0.01$). Emekli

olmayan haneleri içeren Model (3)'e bakıldığında da benzer bir eğilimin söz konusu olduğu görülmektedir. Gayrimenkul sahibi olmak, birinci nesile kıyasla ikinci nesilde ortalama %2.57 ($p<0.05$), üçüncü nesilde ise ortalama %5.36 ($p<0.01$) oranında tüketim düzeyini negatif etkilemektedir. Emekli hane bireylerinin yer aldığı Model (2)'de ise etkileşim katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmaması, söz konusu grupta gayrimenkul sahipliğinin tüketim üzerindeki etkisinin kuşaklar arasında anlamlı bir farklılık göstermediğini ifade etmektedir. Bu bulgu emeklilik döneminde gayrimenkul sahipliğinin kuşaklar arası bir farkın varlığını reddetmek yerine, bu farkı tespit edecek istatistiksel güce ulaşamadığı şeklinde de yorumlanabilir. Bununla birlikte, sonuçlar, emeklilik döneminde tüketimi belirleyen mekanizmaların kuşaklar arasında benzeştiği ve bir homojenleşmeye yol açtığı görüşünü kuvvetlendirmektedir. Emekli maaşıyla standartlaşan gelirler, biten ipotek borçları ve ev sahipliğinin getirdiği ortak bütçe avantajı gibi faktörler, kuşaklar arası davranışsal farklılıkları ortadan kaldıracaklardır.

Cinsiyet değişkeninin modele dahil edilmesinin nedeni, hanehalkı sorumlusunun toplumsal konumunun ve demografik özelliklerinin tüketim kararları üzerindeki etkisini incelemektir. Literatürde cinsiyet, tüketim davranışlarının belirlenmesinde önemli bir sosyo-demografik faktör olarak değerlendirilmektedir. Analiz sonuçlarına göre tüm verilerle tahmin edilen model (Model 1) ve emekli olmayanlar (Model 3) gruplarında, cinsiyet değişkeni istatistiksel olarak oldukça anlamlı ($p=0.000$) ve negatif bir katsayıya sahiptir. Bu katsayılar, diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda, sorumlusu kadın olan hanehalklarının, sorumlusu erkek olan hanehalklarına göre yaklaşık olarak sırasıyla %3.9 ve %2.0 daha az reel tüketim yaptığını göstermektedir. Bu bulgu, aktif çalışma hayatındaki nüfusta, erkeklerin sorumlu olduğu hanelerde tüketimin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Model (2)'de ise cinsiyet değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamsızdır ($p>0.01$). Bu durum, emeklilik dönemine girildiğinde, hanehalkı sorumlusunun kadın ya da erkek olmasının tüketim düzeyleri üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığını; çalışma hayatı boyunca gözlemlenen ve erkek hanehalkı sorumlusu lehine olan tüketim farkının emeklilikle birlikte ortadan kalktığını göstermektedir.

Eğitim, yalnızca bir sosyo-demografik özellik olmanın ötesinde sürekli gelirin en temel göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Bu bağlamda eğitim, basit bir sosyo-demografik kategorinin ötesinde, çok boyutlu bir role sahiptir. Değişken, öncelikle sürekli gelir için güçlü bir vekil (*proxy*) olarak modele eklenmiştir. Bununla birlikte eğitim, gelirden bağımsız olarak tüketimi etkileyen finansal okuryazarlık, krediye erişim,

risk/zaman tercihleri ve harcama kompozisyonu gibi mekanizmaların etkisini denetleyen kritik bir kontrol değişkeni olarak da kullanılmaktadır.

Tüm verileri içeren modelde (Model 1) ve aktif çalışma hayatındaki nüfusu temsil eden (Model 3) modelde, eğitim seviyesi ile tüketim arasında pozitif ve kademeli (*monotonic*) bir ilişki gözlemlenmektedir. Referans grubu olan lise altı eğitime sahip olanlara kıyasla, söz konusu modellerde lise mezunları yaklaşık %8.3, üniversite mezunları ise Model (1)'de yaklaşık %14.2 Model (3)'te ise %14.7 daha fazla reel tüketim yapmaktadır. Bu bulgular, eğitimin sadece mevcut geliri artırmakla kalmayıp, aynı zamanda daha yüksek gelecek gelir beklentisi ve finansal güvence algısı yaratarak mevcut tüketimi de yukarı çektiğini ortaya koymaktadır. Analizin bir diğer bulgusu ise eğitimin pozitif etkisinin emeklilik döneminde de devam etmesi ve hatta daha da belirginleşmesidir. Sadece emekli bireylerin incelendiği Model (2)'de, referans grubu olan lise altı eğitime sahip olanlara kıyasla, lise mezunları yaklaşık %7.8 daha fazla tüketirken, üniversite mezunları arasındaki fark %17.4'e yükselmektedir. Bu durum, eğitimin etkisinin sadece aktif çalışma hayatındaki gelirle sınırlı olmadığını göstermektedir. Yüksek eğitim seviyesinin bir sonucu olarak çalışma hayatı boyunca elde edilen daha yüksek birikim (servet), daha iyi emeklilik koşulları ve yerleşik hale gelen tüketim alışkanlıkları, eğitimin tüketim üzerindeki pozitif etkisinin yaşam döngüsünün ileri evrelerine de taşınmasını sağlamaktadır. Bu, eğitimin cari gelirden çok, yaşam boyu refahı yansıtan bir sürekli gelir ve servet göstergesi olduğu görüşünü desteklemektedir.

Tüketim analizlerinde, hanehalkının büyüklüğünü ve kompozisyonunu kontrol etmek kritik öneme sahiptir. Ancak, hanehalkı büyüklüğünü basitçe hanedeki kişi sayısı olarak modele dahil etmek, **hanehalkı içi tüketimde ölçek ekonomileri** (*economies of scale in household consumption*) olgusunu göz ardı ettiği için yanıltıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Örneğin, iki yetişkinden oluşan bir hanenin, tek başına yaşayan bir bireyle aynı yaşam standardını sürdürmek için tam olarak iki katı gelire ihtiyacı yoktur; çünkü konut, ısınma, elektrik gibi birçok mal ve hizmet ortaklaşa tüketilir ve maliyetler kişi başına düşer. Bu değişken, hanedeki birey sayısını değil, her bir üyenin yaşına göre farklı ağırlıklar atayarak hesaplanan eşdeğer hanehalkı büyüklüğünü temsil etmektedir. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde söz konusu değişkenin, her üç modelde de tüketim üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak oldukça anlamlı ($p=0.000$) bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Sonuçlar, hanehalkının ölçek ekonomileri dikkate alınarak hesaplanmış eşdeğer büyüklüğü arttıkça, toplam tüketim harcamalarının da beklendiği gibi arttığını ve bu etkinin modeller arasında farklılaştığı görülmektedir. Söz konusu değişkeninin

katsayısı, Model (2)'de Model (3)'e kıyasla belirgin şekilde daha büyüktür. Çalışma çağında bulunan aktif nüfusu temsil eden Model (3)'te OECD eşdeğerlik ölçeğine göre hesaplanmış hanehalkı büyüklüğündeki her 1 birimlik artış, hanehalkının toplam reel tüketimini ortalama %5.2 arttırırken emekli haneleri temsil eden Model (2)'de ise aynı bir birimlik artış toplam reel tüketimi ortalama %9 artırmaktadır. Bu sonuç, eşdeğer hanehalkı büyüklüğündeki bir birimlik artışın, emekli hanelerinin tüketimini çalışan hanelere göre daha fazla artırdığını göstermektedir.

Modelde yer alan yıl kukla değişkenlerinin temel amacı, modeldeki diğer açıklayıcı değişkenler tarafından açıklanamayan ve zamana özgü olan ortak etkileri yakalamaktır. Bu etkiler; genel ekonomik büyüme, enflasyonist baskılar, tüketici güvenindeki değişimler, siyasi olaylar veya hanehalklarının tüketim davranışını toplu olarak etkileyen diğer makroekonomik şokları yansıtabilir. Modelde 2018 yılı referans (baz) kategorisi olarak alınmıştır. Dolayısıyla, her bir yıl için raporlanan katsayı, o yıla ait ortalama reel tüketimin, diğer tüm hanehalkı özellikleri sabitken, 2018 yılına kıyasla yüzdesel olarak ne kadar farklı olduğunu göstermektedir.

Her üç modelde de 2015 yılı hariç olmak üzere, 2011'den 2017'ye kadar olan tüm yılların katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.01$). Bu durum, hanehalkı özellikleri kontrol edildikten sonra dahi, söz konusu yıllardaki ortalama reel tüketim düzeyinin referans yılı olan 2018'e kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, 2018 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan kur şoku ve artan enflasyonun, tüketici güven endeksinde belirgin bir düşüşe yol açarak hanehalklarının alım gücünü ve tüketim eğilimlerini olumsuz etkilediğine işaret etmektedir. Analizin en dikkat çekici bulgularından biri ise, 2015 yılına ait katsayının her üç modelde de istatistiksel olarak anlamsız olmasıdır ($p > 0.01$). Bu, 2015 yılındaki ortalama reel tüketimin, referans yılı olan 2018'den anlamlı bir şekilde ayrılmadığını göstermektedir. Her ne kadar 2015 ve 2018 yıllarının makroekonomik koşulları farklı dinamiklere dayansa da her iki dönemde de tüketici güven endeksinde kaydedilen gerilemeler, hanehalkı tüketimi üzerinde baskı yaratmış olabilecek ortak bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Nitekim 2018 yılı, kur şoku, ani enflasyon artışı ve yükselen faizlerle keskin bir ekonomik dalgalanma dönemi olarak dikkat çekerken; 2015 yılında yoğun siyasi belirsizlik ortamı, ekonomik kriz olmaksızın tüketici güvenini zayıflatmış ve harcamaların ertelenmesine neden olmuş olabilir. Sonuç olarak, biri ekonomik şok, diğeri ise siyasi belirsizlik kaynaklı bu iki farklı sürecin, tüketici güvenindeki düşüşle birlikte, tüketici davranışları üzerinde benzer ölçüde yavaşlatıcı etkiler yaratmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Sabit katsayısı, modelde yer alan tüm bağımsız değişkenlerin değeri sıfır olduğunda, bağımlı değişkenin alacağı tahmini değeri ifade etmektedir. Ancak, bu teknik tanımın doğrudan yorumlanması genellikle pratik bir anlam taşımamaktadır. Katsayının değeri tek başına ekonomik bir anlam ifade etmek yerine, bir istatistiksel başlangıç noktası olarak görülmelidir. Tüm modellerde istatistiksel olarak oldukça anlamlı ($p=0.000$) olması, bu başlangıç noktasının sıfırdan anlamlı şekilde farklı olduğunu göstermektedir. Çalışma çağındaki aktif nüfusu temsil eden Model (3)'te sabit katsayısı, emeklileri temsil eden Model (2)'ye göre anlamlı şekilde daha yüksektir. Bu bulgu, çalışma hayatına özgü daha yüksek yaşam standardı maliyetleri, farklı gelecek beklentileri veya modelde gözlemlenmeyen diğer faktörler nedeniyle, yaşam döngüsünün iki farklı evresi arasında tüketimin taban seviyesinde temel bir farklılık olduğunu ortaya koymaktadır.

BÖLÜM V

SONUÇ

5.1. Sonuç

çalışmanın temel amacı, Türkiye’de hanehalkı tüketim davranışlarını mikro veriler aracılığıyla derinlemesine incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından derlenen 2011-2018 yıllarına ait Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) tekrarlanan kesit mikro verileriyle oluşturulan 84164 gözlemlik havuzlanmış yatay kesit veri seti üzerinden, hanehalkı toplam tüketiminin yaş, kuşak ve dönem boyutlarına verdiği tepki, gelir ve başlıca sosyo-demografik etmenler eşliğinde ekonometrik olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada, yaşam döneminin farklı evrelerinde harcama davranışının nasıl yeniden şekillendiğini görünür kılmak amaçlanmış olup bu çerçevede aktif çalışma çağındaki haneler ile emekli haneler sistematik biçimde karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma, gelir, yaş ve servet göstergelerinin tüketim üzerindeki etkilerinin söz konusu iki grupta hangi ölçüde ayrıştığını ayrıntılı olarak inceleme olanağı vermektedir.

Model, bu temel eksenin yanı sıra, servetin bir göstergesi olan gayrimenkul sahipliğini, tarihsel deneyimlerin biçimlendirdiği tüketim tercihlerini temsil eden kuşak göstergelerini ve yıl düzeyinde sabit etkiler aracılığıyla denetlenen dönem koşullarını da içermektedir. Böylece çalışma, demografik yapı ve makroekonomik çevrenin birlikte değerlendirilmesiyle bütüncül bir çerçevenin ortaya koyulması hedeflenmektedir.

Ekonometrik analizler sonucunda, tüm verileri içeren model ve emekli olmayanlar alt grubunda, yaş ile tüketim arasında istatistiksel olarak anlamlı ve doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yaş değişkeninin pozitif, yaşın karesi değişkeninin ise negatif katsayıya sahip olması, tüketimin bireylerin çalışma hayatı boyunca artan, orta yaşlarda bir tepe noktasına ulaşan ve ilerleyen yaşla birlikte azalan kambur şekilli (*hump-shaped*) profili sergilediği görülmektedir. Bu bulgu, Türkiye'deki hanehalklarının tüketim kararlarını verirken sadece cari gelirlerini değil, aynı zamanda yaşam döngüsündeki konumlarını da dikkate aldıklarını ve tüketimlerini yaşam boyu yumuşatma eğiliminde olduklarını göstermektedir.

Bununla birlikte, çalışmanın en özgün katkılarından biri, bu kambur şekilli profilin emeklilikle birlikte yapısal bir değişime uğradığını ortaya koymasıdır. Sadece hanehalkı sorumlusunun emekli olduğu model incelendiğinde, yaşın karesi teriminin

istatistiksel olarak anlamsız olması, emeklilik döneminde tüketim eğrisinin belirgin ölçüde düzleştiğini ve yaş-tüketim ilişkisinin doğrusal bir yapıya büründüğünü göstermektedir. Bu durum, emekliliğin tüketim davranışları üzerinde bir yapısal kırılma yarattığını ifade etmektedir. Emeklilik sonrası gelir akışının (emekli maaşı gibi) daha düzenli ve öngörülebilir hale gelmesi, yaşa bağlı gelir belirsizliğini ortadan kaldırarak tüketimin daha istikrarlı bir seyir izlemesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla, emeklilik döneminin kendine özgü ve daha homojen bir tüketim dinamiği sergilediği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Beklentilerle uyumlu olarak, reel gelirin reel tüketim üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak oldukça anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Tüm örnekleme kapsayan modelde, gelirdeki %1'lik bir artışın tüketimi yaklaşık %0.68 oranında artırdığı görülmektedir. Bu esneklik katsayısı, emekli olmayan grupta %0.68 iken, emekli grupta %0.63'e gerilemektedir. Emeklilerin tüketiminin cari gelire olan duyarlılığının daha düşük olması, gelirlerinin büyük oranda kalıcı nitelikteki emekli maaşlarından oluşması ve daha az geçici gelir şokuna maruz kalmalarıyla açıklanabilmektedir.

Servetin bir göstergesi olarak modele dahil edilen gayrimenkul sahipliği, özellikle emeklilik dönemindeki tüketim davranışlarını anlamada kilit bir rol oynamaktadır. Bulgular, gayrimenkul sahibi olmanın, emekli hanelerin tüketimini, gayrimenkul sahibi olmayanlara kıyasla ortalama %4 oranında artırdığını göstermektedir. Bu durum, gayrimenkul sahipliğinin emeklilikte barınma maliyetlerini ortadan kaldırarak harcanabilir geliri artırması ve bir güvence unsuru olarak ihtiyati tasarruf güdüsünü zayıflatmasıyla ilişkilendirilebilir. Buna karşın, aktif çalışma hayatındaki haneler için gayrimenkul sahipliğinin tüketim üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Bu durum, çalışan nüfus için konutun bir servet unsuru olmaktan çok, yüksek ipotek (*mortgage*) borçları nedeniyle tüketimi kısıtlayan bir yükümlülük olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim, gayrimenkul sahipliği ile kuşak değişkeninin etkileşimini inceleyen bulgular, genç kuşaklarda ev sahibi olmanın tüketimi negatif etkilediğini göstererek bu yorumu desteklemektedir.

Çalışma, demografik özelliklerin tüketim üzerindeki çok boyutlu etkilerini de ortaya koymaktadır. Doğum yılına göre tanımlanan kuşak değişkenleri, en yaşlı kuşağa (referans grubu) kıyasla daha genç kuşakların, diğer tüm değişkenler sabitken, sistematik olarak daha fazla tükettiğini göstermektedir. Bu durum, değişen tüketim alışkanlıklarının, teknolojiye erişimin ve yaşam tarzı farklılıklarının nesiller arası bir tüketim farkı yarattığı şeklinde ifade edilebilmektedir.

Cinsiyet değişkeni de benzer bir şekilde, sorumlusu kadın olan hanelerin, sorumlusu erkek olan hanelere göre, aktif çalışma hayatı boyunca daha az tükettiğini göstermiştir. Ancak çalışmanın en dikkat çekici bulgularından biri hem kuşaklar arası tüketim farkının hem de hane sorumlusunun cinsiyetine dayalı farkın emeklilikle birlikte istatistiksel olarak anlamsız hale gelmesidir. Bu sonuçlar, emekliliğin sadece yaş-tüketim profilini değil, aynı zamanda diğer demografik temelli davranışsal farklılıkları da ortadan kaldıran bir homojenleştirici ya da eşitleyici etkiye sahip olduğunu güçlü bir şekilde ifade etmektedir. Emekli maaşları gibi daha standartlaşmış gelir yapıları ve benzer yaşam koşulları, çalışma hayatı boyunca gözlemlenen heterojenliği azaltmada önemli bir unsur olabilmektedir.

Buna karşın, eğitimin tüketim üzerindeki pozitif etkisi emeklilik döneminde de devam etmekte ve hatta daha da belirginleşmektedir. Yüksek eğitilmiş bireylerin emeklilikte daha fazla tüketmesi, eğitimin sadece cari geliri değil, yaşam boyu birikimi ve kalıcı geliri yansıtan güçlü bir gösterge olduğu görüşünü desteklemektedir. Eğitilmiş bireylerin çalışma hayatları boyunca daha yüksek servet biriktirmeleri ve daha iyi emeklilik koşullarına sahip olmaları, bu etkinin yaşamın ileri evrelerine de taşınmasını sağlamaktadır.

Son olarak, modele dahil edilen yıl kukla değişkenleri, hanehalkı tüketim kararlarının makroekonomik şoklara ne kadar duyarlı olduğunu göstermiştir. Referans yılı olan 2018'e kıyasla önceki yılların çoğunda tüketimin daha yüksek olması, 2018 yılında yaşanan kur şoku ve artan enflasyonun hanehalkı alım gücü ve tüketimi üzerinde yarattığı negatif etkiyi yansıtmaktadır. Özellikle 2015 yılına ait katsayının istatistiksel olarak 2018'den farksız olması, o yıl yaşanan yoğun siyasi belirsizliğin de tüketici güvenliğini aşındırarak harcamaların ertelenmesine yol açtığını ve ekonomik bir kriz olmamasına rağmen benzer bir baskılayıcı etki yarattığını düşündürmektedir.

Bu bulgular ışığında, politika yapıcılar açısından bazı çıkarımlar öne çıkmaktadır. Öncelikle emeklilik döneminde tüketimin alım gücü kayıplarına karşı daha hassas olduğu dikkate alınarak sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğinin güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Genç kuşakların yüksek tüketim eğilimleri, düşük tasarruf ve artan borçluluk ile değerlendirildiğinde bu kuşaklara yönelik tasarruf teşvik edici mekanizmaların yaygınlaştırılması önerilebilir. Eğitim düzeyinin tüketim üzerindeki kalıcı ve olumlu etkisi, eğitime erişimin yaygınlaştırılmasının yalnızca gelir yaratma kapasitesini değil, aynı zamanda uzun vadeli ekonomik refahı da destekleyeceğini

göstermektedir. Gayrimenkul sahipliğinin tüketimi destekleyici rolü, özellikle genç kuşakların konut piyasasına erişimini kolaylaştıracak politikaların önemine işaret etmektedir. Ayrıca, makroekonomik şokların tüketim üzerinde güçlü etkiler yarattığı dikkate alındığında, fiyat istikrarını önceleyen para ve maliye politikaları, hanehalkı refahının korunması açısından kritik bir rol üstlenmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları doğrultusunda, gelecek araştırmalar için de bazı öneriler sunulabilir. Öncelikle, bu çalışma 2011–2018 dönemiyle sınırlı olduğundan daha uzun zaman aralıklarını kapsayan veri setleriyle yapılacak analizler, tüketim davranışlarının uzun dönemli eğilimlerini ortaya koyabilir. Ayrıca bu çalışmada kontrol edilemeyen davranışsal faktörler (ihtiyat güdüsü, risk algısı, borçlanma eğilimleri) ve makroekonomik değişkenler (faiz oranları, kredi koşulları) gelecekteki araştırmalara dahil edilerek tüketim kararlarının daha kapsamlı biçimde incelenmesi mümkün olabilir. Son olarak, panel veri veya pseudo-panel yaklaşımlarının kullanılması, kuşak içi heterojenliklerin ve bireysel dinamiklerin daha ayrıntılı olarak analiz edilmesine olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Aguila, E., Attanasio, O., & Meghir, C. (2011). Changes in Consumption At Retirement: Evidence From Panel Data. *Review of Economics and Statistics*, 93(3), 1094-1099.
- Aigner-Walder, B., & Döring, T. (2012). The effects of population ageing on private consumption: A simulation for Austria based on household data up to 2050. *Eurasian Economic Review*, 2(1), 63-80.
- Ando, A. & Modigliani, F. (1963). The “life cycle” hypothesis of saving: Aggregate implications and tests. *The American Economic Review*, 53(1), 55-84.
- Attanasio, O. P., & Weber, G. (1995). Is Consumption Growth Consistent with Intertemporal Optimization? Evidence from The Consumer Expenditure Survey. *Journal of political Economy*, 103(6), 1121-1157.
- Attanasio, O.P. ve Weber, G. (2010). Consumption and Saving: Models of Intertemporal Allocation and Their Implications for Public Policy. *Journal of Economic Literature*, 48, 693–751.
- Bardazzi, R., & Pazienza, M. G. (2017). Switch off the light, please! Energy use, aging population and consumption habits. *Energy Economics*, 65, 161–171. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2017.04.025>
- Berg, E. (2013). Are Poor People Credit-Constrained or Myopic? Evidence From A South African Panel. *Journal of Development Economics*, 101, 195-205.
- Bittencourt, M. V. L., Teratanavat, R. P., & Chern, W. S. (2007). Food consumption and demographics in Japan: Implications for an aging population. *Agribusiness*, 23(4), 529–551. <https://doi.org/10.1002/agr.20136>
- Blinder, A. S. (1975). Distribution Effects and The Aggregate Consumption Function. *Journal of Political Economy*, 83(3), 447-475.
- Börsch-Supan, A., & Stahl, K. (1991). Life Cycle Savings and Consumption Constraints: Theory, Empirical Evidence, and Fiscal Implications. *Journal of Population Economics*, 4(3), 233-255.
- Branson, W.H. (1979). *Macroeconomic theory and policy*. Harper & Row.
- Brown, T. M. (1952). Habit persistence and lags in consumer behaviour. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 355-371.
- Browning, M., & Crossley, T. F. (2001). The Life-Cycle Model of Consumption and Saving. *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), 3-22.

- Browning, M., & Ejrnæs, M. (2009). Consumption and Children. *The Review of Economics and Statistics*, 91(1), 93-111.
- Campbell, J. Y., & Mankiw, N. G. (1989). Consumption, Income, and Interest Rates: Reinterpreting The Time Series Evidence. *NBER Macroeconomics Annual*, 4, 185-216.
- Ceritoğlu, E. (2017). Disentangling age and cohorts effects on home-ownership and housing wealth in Turkey. *Journal of Housing and the Built Environment*, 37(1), 369-397.
- Ceritoğlu, E. (2020). Do household consumption and saving preferences vary between birthyear cohorts in Turkey? Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper, 20(15), 1-30.
- Chen, H., Qian, W., & Wen, Q. (2021). The Impact of The COVID-19 Pandemic on Consumption: Learning From High-Frequency Transaction Data. *AEA Papers and Proceedings*. 111, 307-311.
- Christelis, D., Georgarakos, D., Jappelli, T., Pistaferri, L., & Van Rooij, M. (2019). Asymmetric Consumption Effects of Transitory Income Shocks. *The Economic Journal*, 129(622), 2322-2341.
- Cilasun, S. M., & Kırdar, M. G. (2012). Household structure, and household income and its components over the life-cycle in Turkey Turkish Economic Association Discussion Paper, 2012(63). Discussion Paper, 1-37.
- Deaton, A. (1986). Life-Cycle Models of Consumption: Is The Evidence Consistent With The Theory?. NBER Working Paper Series, 1910, 1-49.
- Deaton, A. (1997). *The Analysis Of Household Surveys: A Microeconometric Approach To Development Policy*. World Bank Publications.
- Deaton, A. ve Paxson, C. (1994). Intertemporal Choice and Inequality. *The Journal of Political Economy*, 102(3), 437-467.
- Deaton, A., & Muellbauer, J. (1980). *Economics and consumer behavior*. Cambridge University Press.
- Deaton, A., & Paxson, C. (2000). Growth, Demographic Structure, and National Saving in Taiwan. *Population and Development Review*, 26, 141-173.
- Deaton, A., & Paxson, C. H. (1998). Saving and Growth: Another Look at The Cohort Evidence. Research Program in Development Studies, Princeton University. 1-33.
- Dornbusch, R. & Fischer, S. (1994). *Macroeconomics*. McGraw-Hill.

- Duesenberry, J.S. (1949). *Income, saving and the theory of consumer behavior*. Harvard University Press.
- Erlandsen, S., & Nymoen, R. (2008). Consumption and population age structure. *Journal of Population Economics*, 21(3), 505–520. <https://doi.org/10.1007/s00148-006-0088-5>
- Fernandez-Corugedo, E. (2004). *Consumption theory*. Centre for Central Banking Studies, Bank of England.
- Fisher, I. (1930). *The Theory of Interest*. MacMillan Publishers, New York.
- Friedman, M. (1957). *A theory of the consumption function*. Princeton University Press.
- Gujarati, D.N. & Porter, D. (2012). *Temel ekonometri* (Ü.Şenesen ve G. Günlük Şenesen, Çev.). Literatür Yayıncılık.
- Hall, R.E. (1978). Stochastic implications of the life cycle-permanent income hypothesis: Theory and evidence. *Journal of Political Economy*, 86(6), 971-987.
- Jappelli, T. & Modigliani, F. (2003). The age-saving profile and the life-cycle hypothesis. *CSEF Working Paper*, 9, 1-48.
- Jappelli, T., & Padula, M. (2017). Consumption Growth, The Interest Rate, and Financial Sophistication. *Journal of Pension Economics & Finance*, 16(3), 348-370.
- Jørgensen, T. H. (2017). Life-Cycle Consumption and Children: Evidence From A Structural Estimation. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 79(5), 717-746.
- Kargı, B. (2014). Türkiye Ekonomisinde Sürekli Gelir Hipotezine İlişkin Kanıtlar: Zaman Serileri Analizi (2004-2012). *Akademik Bakış Dergisi*, 42, 1-17.
- Keynes, J.M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Harcourt, Brace & World, Inc.
- Krueger, D., & Fernández-Villaverde, J. (2004). Consumption over the life cycle: Some facts from consumer expenditure survey data. In 2004 Meeting Papers (No. 173). Society for Economic Dynamics.
- Mankiw, N.G. (2009). *Macroeconomics*. Worth Publishers.
- Mas-Colell, A., Whinston, M. D., & Green, J. R. (1995). *Microeconomic theory* (Vol. 1). Oxford University Press. New York
- Mishra, A. K., & Paudel, K. P. (2011). Estimating Permanent Income and Wealth of The US Farm Households. *Applied Economics*, 43(12), 1521-1533.

- Modigliani, F. & Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. *The Collected Papers of Franco Modigliani*, The MIT Press. 3-45.
- Modigliani, F. (1986). Life cycle, individual thrift, and the wealth of nations. *The American Economic Review*, 76(3), 297-313.
- Sivri, U., & Eryüzü, Ö. G. H. (2010). Rasyonel beklentiler-yaşam boyu sürekli gelir hipotezinin testi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*. 11, 90-99.
- Vural, B. M., Koç, Ş. A., & Vural, K. (2010). Belirsizliğin özel tüketim harcamaları üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 107-126.
- Wooldridge, J. M. (2001). *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT press.
- Wooldridge, J. M. (2013). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. South-Western Cengage Learning.
- Yazdan, G.F., & Sina, M. (2013). The Testing of Hall's Permanent Income Hypothesis: A Case Study of Iran. *Asian Economic and Financial Review*, 3(3), 311-318.
- Yükseler, Z., & Türkan, E. (2007). Türkiye'de Hanehalkı: İşgücü, gelir, harcama ve yoksulluk açısından analizi, Turkish Economic Association Discussion Paper, 2007(4), 1-86.

EKLER

Ek Tablo 1: 2011 yılı için temel değişkenlere ilişkin istatistikler

	LOG-REEL TÜKETİM	LOG-REEL GELİR	REEL TÜKETİM	REEL GELİR	YAŞ
ORTALAMA	9.18	9.22	11515.89	12213.29	48.4
STANDART SAPMA	.604	.64	7081.6	7780.11	14.4
MİN	5.76	5.15	318.63	172.12	20
MAX	10.73	10.79	45730.43	48617.37	99
GÖZLEM SAYISI	9665	9665	9665	9665	9665

Ek Tablo2: 2012 yılı için temel değişkenlere ilişkin istatistikler

	LOG-REEL TÜKETİM	LOG-REEL GELİR	REEL TÜKETİM	REEL GELİR	YAŞ
ORTALAMA	9.22	9.28	12102.33	12800.69	49
STANDART SAPMA	.62	.62	74.86.5	7908.34	14.3
MİN	6.06	6.27	426.76	536.62	21
MAX	10.73	10.79	45757.97	48773.34	99
GÖZLEM SAYISI	9697	9697	9697	9697	9697

Ek Tablo3: 2013 yılı için temel değişkenlere ilişkin istatistikler

	LOG-REEL TÜKETİM	LOG-REEL GELİR	REEL TÜKETİM	REEL GELİR	YAŞ
ORTALAMA	9.22	9.28	12136.56	12866.61	48.8
STANDART SAPMA	.62	.63	7519.27	7974.07	14.2
MİN	5.32	5.49	204.46	241.23	22
MAX	10.72	10.8	45339.36	48776.5	99
GÖZLEM SAYISI	9768	9768	9768	9768	9768

Ek Tablo4: 2014 yılı için temel değişkenlere ilişkin istatistikler

	LOG-REEL TÜKETİM	LOG-REEL GELİR	REEL TÜKETİM	REEL GELİR	YAŞ
ORTALAMA	9.23	9.31	12224.65	13220.13	49.5
STANDART SAPMA	.62	.61	7589.70	8143.16	14.2
MİN	6.19	6.48	486.6	648.9262	23
MAX	10.73	10.8	45768.43	48751.8	99
GÖZLEM SAYISI	9765	9765	9765	9765	9765

Ek Tablo5: 2015 yılı için temel değişkenlere ilişkin istatistikler

	LOG-REEL TÜKETİM	LOG-REEL GELİR	REEL TÜKETİM	REEL GELİR	YAŞ
ORTALAMA	9.17	9.26	11647	12710	49.5
STANDART SAPMA	.64	.64	7336	7995	14.2
MİN	5.88	6.04	356	419	23
MAX	10.73	10.79	45773	48768	99
GÖZLEM SAYISI	11106	11106	11106	11106	11106

Ek Tablo6: 2016 yılı için temel değişkenlere ilişkin istatistikler

	LOG-REEL TÜKETİM	LOG-REEL GELİR	REEL TÜKETİM	REEL GELİR	YAŞ
ORTALAMA	9.31	9.42	13562	15017	49.5
STANDART SAPMA	.62	.61	10761	11997	14.2
MİN	7.89	8	2660	2966	23
MAX	12.4	12.57	241992	287707	99
GÖZLEM SAYISI	11481	11481	11481	11481	11481

Ek Tablo7: 2017 yılı için temel değişkenlere ilişkin istatistikler

	LOG-REEL TÜKETİM	LOG-REEL GELİR	REEL TÜKETİM	REEL GELİR	YAŞ
ORTALAMA	9.31	9.42	13589	15056	49.5
STANDART SAPMA	.62	.60	11128	13843	14.2
MİN	7.89	7.89	2660	2980	23
MAX	12.13	12.13	186153	715092	99
GÖZLEM SAYISI	11508	11481	11481	11481	11481

Ek Tablo8: 2018 yılı için temel değişkenlere ilişkin istatistikler

	LOG-REEL TÜKETİM	LOG-REEL GELİR	REEL TÜKETİM	REEL GELİR	YAŞ
ORTALAMA	9.27	9.39	13183	14884	49.5
STANDART SAPMA	.62	.60	11237	14164	14.2
MİN	7.89	7.89	2662	2963	23
MAX	12.43	12.43	249199	394237	99
GÖZLEM SAYISI	11174	11481	11481	11481	11481